

PE DRUMURILE DICȚIONARULUI

PROBLEME DE SINTAXĂ: CONJUNCȚIILE ȘI INTERJECȚIILE *DE, CA ȘI CĂ, DACĂ ȘI DEC.*

N. Drăganu și-a încheiat partea întâia a studiului său „Conjuncțiunile *de* și *dacă* (Un capitol de sintaxă românească)” din Dacoromania III, pp. 251—284, cu următoarea notă subliniară: „În această parte a articolului nostru, deși aveam la îndemână fișele Dicționarului Academiei Române, intenționat n'am adaus decât prea puține exemple la cele date de Dimand și Tiktin în lucrările lor citate, pentru a arăta că, întrebunțând aceleași exemple, se poate ajunge la rezultate cu totul deosebite” (p. 272).

N. Drăganu are, firește, toată dreptatea. Când etimologia nu ne ajută să deslușim înțelesul inițial al unui cuvânt și când izbutim să descoperim în configurația lui semantică punți de trecere dela o funcțiune la alta, atunci negreșit că putem porni dela oricare dintre ele pentru a ajunge la celelalte, pe scara evoluției semantice care ni se pare mai probabilă, mai „firească” și mai puțin „capricioasă” sau mai puțin „artificială”. Adevărul acesta se potrivește în deosebi, și chiar cu evidență sporită, pentru cuvinte de felul conjuncțiunilor, care numai prin structura lor fonică nu evocă nicio imagine, nu sunt legate de nicio idee (spre deosebire de cuvinte ca *om*, *cal*, *masă*, *mulțime*, etc.), ci-și lămuresc rosturile numai în frază. O regrupare a materialului documentar te poate duce adesea în asemenea cazuri la încheieri nouă privitoare la ordinea în care s'au dezvoltat valorile funcționale ale cuvântului studiat. Și toate celelalte chestiuni în legătură cu etimologia lui primesc ușor o înfățișare nouă în lumina acelor încheieri. Deslegarea unei probleme controversate trebuie să se reazime însă mai mult pe materiale nouă sau pe elemente nouă descoperite în materialul vechiu, decât pe o orânduire nouă a acestuia.

Și părerea că evoluția unui cuvânt începe de obicei cu o anumită și unică valoare semantică sau funcțională, ar putea fi admisă doar pentru îndepărtate epoci preistorice. Cuvinte lipsite de orice variațiune funcțională ar fi putut să existe însă, chiar și în vremurile acelea, numai dacă imaginația tuturor indivizilor vorbitori ar fi lucrat la fel, deci numai într'o lume de indivizi nediferențiați psihologicește, cu reacțiuni afective și intelectuale identice. Așa lume depășește hotarele posibilităților deschise închipuirii noastre. Până și atunci când aceeași expresie va fi intrat în uzul celor mai mulți ca denumire a aceluiași lucru din lumea concretă și materială, ea își va fi avut cel puțin câteodată nuanțele ei deosebitoare. Valoarea funcțională unică pe care o presupunem la începutul evoluțiunii unui cuvânt, e o abstracțiune care reprezintă ideea fundamentală desprinsă de noi din desfășurarea istoriei lui funcționale. Subt acest raport se înfățișează la fel și formațiunea fonică imaginară numită „rădăcină“ în terminologia linguiștilor, și în deosebi a etimologiștilor, și reconstruită din ce apare mai statornic prezent în structura fonică a unui cuvânt sau a unui grup de cuvinte, de-a-lungul evoluției ei prin tot felul de variațiuni și combinațiuni (cf. și observările mele în „V-me Congrès international des linguistes, 28 août—2 septembre 1939. Première publication. Supplément: Réponses au questionnaire, suite“. Bruges, pp. 6—8).

Existența rădăcinii cu o valoare unică funcțională fiind așadar cel puțin îndoielnică, trebuie să ne ferim cu atât mai mult de a-i descoperi doar un singur sens unui cuvânt vechiu, cu trecut îndelungat, din care derivăm vreun cuvânt modern. De cele mai multe ori vom presupune deci că cuvântul latin, slav, etc., dela care pornesc investigațiile noastre etimologice asupra vreunui cuvânt românesc de ex., nu poate să fi avut numai o valoare funcțională unică. Împrumuturile din alte limbi au uneori o configurație semantică cu variațiuni explicabile numai prin limba lor de origine, dar care n'ar putea fi o creație a imaginației acelor care și le-au însușit, introducându-le din acel izvor străin în uzul graiului lor (cf. d. ex. cazul rom. *dulap* < turc. *dolaþ* v. D. A.). Când pe de altă parte un cuvânt primește variate valori funcționale nouă, de altă categorie gramaticală (d. ex. lat. *ille* devenind pro-

nume personal sau articol, lat. *ipse* devenind pronume demonstrativ, conjuncțiune sau substantiv, o prepozițiune devenind conjuncțiune, etc.), atunci fără îndoială că ne găsim pe o cale mai bună cercetând dacă funcțiunile lui nouă se pot explica din cele pe care le-a avut și le mai are în vechea lui categorie gramaticală, decât admitând din capul locului că numai din vreuna dintre funcțiunile lui nouă trebuie să se fi dezvoltat toate celelalte. Chiar dacă am izbuti în cazul din urmă să așezăm funcțiunile nouă într'o ordine oarecare de succesiune și dependență, e mai probabil că afinitățile și interdependențele acestea își au originea în vechea configurație funcțională a cuvântului. Între vechea și noua categorie gramaticală nu trebuie să se găsească numai o singură punte de trecere, mai ales pentru că hotarul dintre ele, de construcție teoretică-gramaticală, este inexistent pentru subiectul vorbitor și a fost, negreșit, inexistent cel puțin când înfățișările nouă gramaticale au început de abia să apară.

N. Drăganu trece în revistă mai întâi ce s'a spus despre conjuncția *de*, până la publicarea studiului său, de Al. Philippide („Principii de istoria limbii“ I, Iași 1895, p. 52), de T. Raica („Studii literare“, Ploești 1897, p. 145—162), de H. Schuchardt (în *Literaturblatt*, 1892, p. 204), de W. Meyer-Lübke („Romanische Grammatik“ III, p. 604—605, 692), de Bernhard Dimand („Zur rumänischen Moduslehre“, Wien 1904, p. 13—43), de Kr. Sandfeld-Jensen (în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXVIII p. 11—35)¹⁾

¹⁾ Kr. Sandfeld-Jensen amintește dintre autorii a căror părere n'a fost citată de N. Drăganu pe Jarník (*Zeitschr. f. rom. Phil.* XIX, p. 89: *de* a avut chiar din capul locului funcțiune consecutivă) și pe G. Weigand, *Jahresber.* VI p. 41 (din greșală de tipar se indică vol. IV, 41): *de* se traduce mai potrivit prin „und“ sau „so dass“ și numai sensibilității neromânului i-a părut conjuncțiune finală, iar în „Praktische Gramm. d. rum. Spr.“: „*de* ist eine sehr häufig vorkommende und vielseitig verwendete Konj., die mit der Präp. *de* und der Interjektion *de!* 'nun, wohl' gleichlautet. Ihre Grundbedeutung ist 'und', alle anderen Bedeutungen... sind mehr vom grammatisch Denkenden hineingelegt worden, als dass sie in der naiven Vorstellung des rumänischen Bauern existierten“ (citată de mine, după ed. II, Leipzig 1918, p. 170). Am pomănit părerile acestea, mai mult pentru completarea fișei bibliografice. Găsind că conj. *de* este de origine albaneză, G. Weigand

și de H. Tiktin („Dicționar român-german“ p. 514). Păcat că n'a avut la îndemână și studiul lui Mario Roques „Recherches sur les conjonctions conditionnelles *să, de, dacă*, en ancien roumain“ (Sonderabdruck aus den *Mélanges Chabaneau*, Romanische Forschungen, Band XXIII, Erlangen 1907, p. 825—839), lucrare întemeiată pe un material prea redus, dar de precise și foarte judicioase observații. Vorbește totuși despre acest studiu în *Dacoromania* IV, pp. 916—922.

După părerea autorilor citați de N. Drăganu, conjuncțiunea *de* s'ar fi dezvoltat din prepoziția *de* sau *trebue* pusă în legătură cu alb. *ðe*, *edε* și *ede*, care ni-l reamintește și pe turc. *de* „und, auch“, sau își are originea în vreun vechiu element traco-dacic, înrudit cu particula albaneză citată aci. Se mai admite (H. Schuchardt), spre a înlătuși cel puțin în parte dificultățile care se opun acestor explicații, o eventuală influență a bulg. *da* „dass“, acesta având de fapt asemănări mari în funcțiunile sale cu rom. *de* și *dacă* (cf. E. Berneker „*Slav. etym. Wb.*“ p. 175). Pentru toți se prezintă conj. *de* cu înfățișări care îi fac să bătuiască sau chiar să afirme că este un element străvechiu și toți încearcă — și aceasta mi se pare a fi o greșală esențială — să-i descopere o anumită funcțiune sintactică inițială, din care să poată explica toate celelalte funcțiuni ale ei. Cei care identifică conj. *de* cu prep. *de*, pornesc sau dela înțelesul de „despre“, „în ce privește“ (Al. Philipide) sau așează începutul prefacerii lui *de* în conjuncțiune unde *de* l-a putut înlocui pe *ca*, în exemple ca *a trata ca amic*, etc. Ceialți (v. în deosebi B. Dimand, l. cit.) pun funcțiunea coordonatoare „și“ la baza evoluției conjuncțiunii *de*. Părerea din urmă, zice Mario Roques, nu cuprinde în sine nimic neverosimil, dar dsa arată totodată că argumente puternice par să o desmintă (op. cit., p. 825, 834). N. Drăganu iară e de părerea că *de* temporal, condițional, causal și concesiv „din și nu se poate explica decât cu mare greutate și în mod cu totul artificial“, dar că dela acea-

serie în recensia pe care o face lucrării lui M. Roques, citate chiar în pagina aceasta: „Was ich im § 136 meiner prakt. Gram. über „de“ gesagt habe, wird vollauf durch die Beispiele des Altrömischen bestätigt; als Etymon für „de“ bietet sich alb. *dhe* (auch *edhe*)=und“; (K. Vollmüllers „*Kritischer Jahresbericht*“ XI, 1907/08, Erlangen 1910, n. 134).

stă funcțiune de „și“ s'a putut ajunge ușor la *de* consecutiv, final, relativ și atributiv. Afirmând apoi că în căutarea unei deslegări pentru problemele pe care ni le pune conjuncțiunea *de* „trebuie să plecăm dela sensul temporal“, se apropie totuși de Mario Roques, care crede că anumite lucruri se pricep mai bine, dacă admitem că *de* a fost temporal înainte de a fi ipotetic (op. cit., p. 834). După N. Drăganu alb. *de* și *ede*, *ede* (al cărui *e-* ar fi < lat. *et*), ar avea „aceeași dezvoltare semantică ca a lui *de* românesc“, ale cărui funcțiuni sintactice ar porni toate dela cea temporală. Părerea aceasta l-a făcut să ajungă la concluziunea că alb. *de*, *ede*, *ede* „trebuie să aibă la temelie sa același element latin care a dat naștere și conjuncției românești“. Acest element latin ar fi prep. *de*.

Mai greu i-a fost lui N. Drăganu să-i găsească lui *de* puntea de trecere dela funcțiunea de prepoziție la cea de conjuncțiune. Din dificultatea aceasta și-a construit următoarea ieșire. Prepozițiunea *de* cu funcțiune temporală (aci ne trimite la exemple ca *de medio potare die*, *de nocte abii piscatum*, *non bonus somnust de prandio* ș. a.) ar fi devenit mai întâi adverb, iar din acest adverb pus în fruntea unei propozițiuni s'ar fi dezvoltat conjuncțiunea *de* cu funcțiune temporală, din aceasta derivând apoi toate celelalte funcțiuni de conjuncțiune ale lui *de*. Dintre construcțiunile prepoziționale românești cu *de* temporal au primit în concepția lui N. Drăganu o importanță deosebită acelea în care se găsesc adverbe ca *acii(a)*, *aici* sau *oară* (<*hora*) sub regimul lui *de*, așadar *de acia*, *deci* (explicat din *de*+*aici*), *de trei ori*, *de o mie de ori*, etc. Șirul exemplurilor citate se încheie cu megl. *Ancă di nă oară si joc* (Weigand, VI.-Megl., 71). „In această sintagmă“, continua N. Drăganu, „*de* nici nu mai are funcțiunea de prepoziție, ci pe aceea de adverb cu sensul 'din momentul în care s. de când s'a început'. Ca *de* latin și romanic să se simtă adverb a contribuit mult analogia lui *ante* și *post*, iar pentru trecerea prepoziției în adverb cf. exemplul: *eu sânt pentru, tu ești contra* ș. a.“. Pentru limbile romanice ne trimite în notă subliniară la „fr. *du matin au soir; de mémoire d'hommes*“ (p. 256).

Faptul că o prepozițiune se găsește într'o locuțiune adverbială, nu face încă dintr'însa un adverb. Cu tot atâta dreptate

am putea numi în cazul acesta adverbe și substantivele *matin* și *mémoire*. Apoi chiar *ante* și *post*, cele două adverbe care ar fi avut aici un rol atât de însemnat, n'au devenit conjuncțiuni. Nici analogia lui *eu sunt pentru, tu ești contra*, locuțiune de factură nouă, purtând pecetea unui calc modern și lipsită de răsunet popular și de distincție literară, nu trebuia invocată pentru explicarea unui fapt care ar fi trebuit să se petreacă în epoca începuturilor limbii române (cf. fr. *voter s. parier contre, parler pour et contre, discuter le pour et le contre*, germ. *ich bin dafür, du dagegen*, cf. lat. *contra dicere, contra liceri, contra ire*, rom. *pro și contra, a fi contra cu cineva* v. DA s. v. *contra*, etc.). De nu are nicăiri „sensul“ pe care i l-a dat N. Drăganu, ci își păstrează funcțiunea de prepoziție lipsită de orice cuprins semantic particular și în citațiile pe care acesta și-a întemeiat părerea.

Funcțiunile prepoziției *de* și ale conjuncțiunii *de* pot să pară atât de îndepărtate unele de altele, încât ezitățile sau chiar refuzul unor savanți de a regăsi în amândouă particulele același cuvânt de origine sunt foarte explicabile. Ceilalți, care cred în posibilitatea unei eventuale derivări a conjuncțiunii *de* din prepoziția *de* sau susțin cu toată hotărîrea asemenea etimologie, au fost impresionați de desăvârșita omonimie a celor două particule și vor fi observat și oarecari afinități funcționale între ele. Afinitățile acestea rămân ușor nebăgate în seamă, dacă d. ex., admitînd doar o metamorfoză gramaticală restrînsă la 2—3 cazuri speciale a prepoziției *de* în conjuncțiune, plecăm dela ideea preconcepută că altfel și prepoziția și conjuncțiunea își au istoria lor cu totul deosebită. Greșala celor care am bănuțit sau am fost convinși că conj. *de* și prep. *de* sunt la origine același cuvânt, este că n'am cuprins în minuțioase cercetări și uzul prepozițiunii *de*. Poate că nici autorul acestor rînduri nu s'ar fi supus osteneții acesteia, dacă n'ar fi fost nevoit s'o facă pentru redactarea articolelor din Dicționarul Academiei despre cele patru particule omonime *de*.

Desfășurînd în acest dicționar tabloul aspectelor funcționale ale conjuncțiunii *de*, am ajuns la încheierea următoare. Conjuncțiunea *de* s'a dezvoltat din prepoziția *de*. În istoria evoluției ei s'ar putea să se fi amestecat vreo particulă autohtonă omonimă sau

aproape omonimă, dar și particulele românești cu funcțiuni similare, în deosebi *să* și *dacă*, sau și vreo particulă din limbile vecine cu rosturi sintactice identice ca ale rom. *de* și poate apropiată de acesta și ca înfățișare morfologică.

Din materialul bogat al Dicționarului Academiei Române, din care se pot culege aci și alte informații de toată greutatea — cele dintâi coale din litera D se găsesc subț tipar — voiu cita numai vreo câteva exemple în sprijinul tezei noastre.

Constatăm mai întâi că între prep. *de* și conj. *de* există un larg paralelism funcțional. 1.) Construcțiunea prepozițională cu *de* și propozițiunea secundară de subț regimul lui *de* sunt temporale și răspund la întrebarea când: *Așa și de altă oară* (N. TEST., 1648: oarecând, BIBLIA, 1688: odinioară) *sfintele mueri . . . înfrunșa si are*. COD. VOR. 152/2. *Nu putuse oamenii ara de toamnă, fiind vremea oștirea, și de primăvară iarăși nu putea să are de vreme . . .* LET. II 456/30. *Hai, frate, la biserică De sfânta Duminică*. ALECSANDRI, P.P. 182/8; v. și expresiile *de amiază, de noapte*, etc. — *Și de vădzu cel împărat acealea, și mânie-se*. CUV. D. BĂTR. II 149/5. *De întâlnea vrun om călare pe drum, întreba: „Departea-ai lăsat pe Vodă, voinice?”* CREANGĂ, P. 108. *Rece la gât când simțea Și puțin de se mișca Sfoara de pe gât sărea*. TEODORESCU, P.P. 540 b. 2.) *De causal; întrebarea de ce?: Cârma flângea-se de greața undeloru* COD. VOR. 94/10. *Scârție de vânt fereasta*. EMINESCU, N. 42. *Rămânea cu gâtul strâmb de atâta uitat înapoi*. ISPIRESCU, L. 36; v. și expresiile *de aceea, de aia, deoarece*, etc. — *Mare au fost taina durerilor tale, De-ai lăsat în lacrimi, de-ai lăsat în jale Patrie, soție, rude și copii Ce te plâng pe malul tristei vecinicii*. ALECSANDRI, P. I 230. *Se vede că tot mai ai o leacă de noroc, de-ai nimerit tocmai la mine*. CREANGĂ, P. 90. *De-au finut Marîia Sa leagea, fiind domn legei, dară cu cât mai vârtos să cade noaă a ținea leagea lui Dumnedzău . . .?* VARLAAM, C. 366. 3.) *De modal; întrebarea cum s. în ce fel?: E ei aștepta elu că se va aprinde și va cădea de năprasnă* (N. TEST., 1648: *de pripă*, BIBLIA, 1688: fără veaste) *mortu*. COD. VOR. 97/2. *De câtu ne e putearea, să slujim trebuința lor*. CORESI, EV. 43/13. *Mult i se părea tată-său de rău*. DELAVRANCEA, V. V.

25. *El te sudue de cruce. DOINE, 73 — Care nu puțin lucru au făcut Nicolai Vodă atunci, de au mers la gazda lui Dimitrașco Vodă. LET. II 332. Se sgudue tot domul de pare a fi de scânduri. EMINESCU, P. 207. Știu c'a nemerit-o bine, de fi-a pus numele Chirică. CREANGĂ, P. 149/10. Eu-s beteagă de-s mai moartă. RETEGANUL, TR. 762. 4.) De final; întrebarea cu ce scop s. pentru ce?: Această carte, evanghelie, scrisă iaste de învățatură. CORESI, EV. 2/8. Au venit poroncă la Dabija Vodă, de s'au gătit de oaste. LET. II 213/16. Chemat de cină, la o moșie. I. VĂCĂRESCU, P. 329/11. Fă focu' și punc de mămăligă. N. REV. R. I 27. Au prins voinicul să zică de joc. SBIERA, P. 36/29 — Și dzise [miiășul] cu rane se lu întreabe elu, de se (N. TEST., 1648 și BIBLIA, 1688: ca să) înțelegă dreptu care vină așa strigă. COD. VOR. 43/13. Nu trimease Dumnezeu fiul său întru lumea, de să (BIBLIA, 1688: ca să) judece lumea, ce să mântuiască lumea. CORESI, EV. 460/23. Când vor avea nește soții bani împreună și-i vor da la unul, de să (MUNT. să) li-i fie, ... PRAV. 147. 5.) De cu valoare funcțională apropiată de ceea a lui și ca particulă de coordonare: Ușuăiiu în meserearea Dzeului în veacu și în veacu de veacu (PSAL. HUR.: în veaci și în veacii veacului). CANDREA, PS. 101/12. Sta Moscalii de pasă din Cirimuș până în Iahurluc tot om de om. LET. II 328/24. N'ați plâns văzând cum trece'n sbor Spre miază-noapte nor de nor? COȘBUC, B. 68. Prin locurile acestea erau codri de codri. SĂMĂNĂTORUL, IV 836 — Pasă cătră oame Țrii mic[i] aceștia de lă dzi (N. TEST., 1648 și BIBLIA, 1688: și zi). COD. VOR. 104/3. Nu iaste acesta ce ședea de cerea (BIBLIA, 1688: șădea și cerea; în Vulgata: sedebat et mendicabat)? CORESI, EV. 165/16. Pe loc au căzut de au murit. LET. II 203/24. Unul caută'n oglindă de-și buclează al său păr. EMINESCU, P. 220. Stai de nu mă săgeta. TEODORESCU, P.P. 40. Pornesc prin lume de fac. rcle. ȘEZ. III 239. 6.) De în construcțiuni prepoziționale și în propozițiuni secundare cu valoare gramaticală de subiect, nume predicativ, complement direct și atribut. a.) subiect: Se tâmplă omului de cea boală, de cea betejală cu mestecătură rea, ce-i zic de lună. CORESI, EV. 82/27. Și n'o scrie cu cerneală, că de-aceea-i*

multă'n țară. IARNÍK-BÂRSEANU, D. 117 — *Se tâmplă de fu cutremur mare.* CUV. D. BĂTR. I 389/37. *I să va fi tâmplat de va fi murit.* PRAV. 329. *De leșinase sau cu adevărat murise atunci era cu îndoire.* DRĂGHICI, R. 137. *Cum se face de ești așa de gras?* ȘEZ. IV 285/9. b.) nume predicativ: *Filippu ievanghelistulu, cela ce era de cei șapte.* COD. VOR. 26/11. *De are fi vraciul și jidov' sau și de altă leage.* PRAV. 506. *Știu că sânteți toți d'o țară cu Haridim.* PANN, E. II 63. *Această teorie fundamentală este de un adevăr evident și a fost de natură a introduce o întregă reformă a astronomiei.* MAIORESCU. CR. II 113. *Dar [fetele] sunt mici, Nu sunt încă de voinici.* TEODORESCU, P.P 329 b. *Dacă-i treaba de-așa, nevastă, atunci...* ȘEZ. V 130. — *Isus iaste de l-au (BIBLIA, 1688: c e l a c e l a u) făcut el sănătos.* CORESI, EV. 143/16. *Mesariu=carele iaste de păzește masa.* MARDARIE, L. 2819. *Când eram de nu iubeam, Unde mă culcam dormeam.* RETEGANUL, TR. 89. c.) complement direct: *Galileanii... nemica alta nu știia, decât de limba sirineiască.* CORESI, EV. 332/22. *Nice era venită vreama să cunoască păgânii de binele lui Dumnedzău.* VARLAAM, C. 304². *Nu-ți cere inima de ceva locmale?* ALECSANDRI, T. 136. *Văzu că nu mai are de nici unele și nici părinți.* ISPIRESCU, L. 287. *Lelița... Duce de mâncat la plug.* DOINE, 213 — *Voiu deștinge să văz de fac după strigare.* CORESI, EV. 461/7. „Domnule“, *îmi zise sluga, „... gazda întrebă de nu vrei a cina“.* C. NEGRUZZI, I 58. *Spue-ți morții din mormânt De sânt om sau de nu sânt.* ALECSANDRI, P. II 25. *Treci la badea peste drum Să cercăm vinul de-i bun.* IARNÍK-BÂRSEANU, D. 373. *In bob se caută fetelor de au să se mărite, flecăilor de au să se însoare.* ȘEZ. III 127/19. d.) atribut: *Sânt împăratului de ceriu slujitoriu.* VARLAAM, C. II 60. *Taie lunca de divale Și răchita din cărare.* ȘEZ. I 13/1. *Cale ca de două zile.* GORJAN, H. I 4/17. *Un zid de piatră tare.* BĂLCESCU, M. V. I 614. *Privi în jur de sine.* AGÂRBICEANU, L. T. 368. *Bărbat mândru și de gazdă.* IARNÍK-BÂRSEANU, D. 168 — *Era un om de atcea o rană rea.* CUV. D. BĂTR. I 358. *Un joc de să cheamă caruha.* ALEXANDRIA, 161. *Se plânge și ăl de are, se plânge și ăl de n'are.* PANN, P. V. I 145. *Așa e lumea asta, ... oricât de drag*

să-i fii, vine un ceas de te urăște. MERA, B. 16. *Luptară bărbătește ostași[i] la bătălia dă fu cu Turcu'*. JIPESCU, O. 87/2. *Nu găesc bade să-mi placă; Că badea, de mi-a fost drag, În cătane s'a băgat*. HODOȘ, P.P. 215. 7.) De în construcțiuni prepoziționale și în propozițiuni secundare care sunt compliniri ale unui adjectiv: *Făcându lucru dostoinicu de pocăanie* (BIBLIA, 1688: *vreadnice de pocăință lucruri făcând*). COD. VOR. 79/4. *Toate cele trebuincioase de drum*. DRĂGHICI, R. 154. *Cu glasul plin de lacrimi, de'nduioșare cald*. EMINESCU, P. 202. *Doi băieți hliziți cu buzele și degetele negre de nuci*. C. PETRESCU, C. V. 28. *Dar nu-i beat de beătură, Ci-i beat de fermecătură*. HODOȘ, P.P. 73 — *Ieșim la o zăpodie ierboasă cu pașiște frumoasă, de nu-i pociu spune de frâmsate și de bunătate*. DOSOFTEIU, V. S. 46/32. *Oameni atât de zarvari, de să închină la foc ca la Dumnezeu*. DRĂGHICI, R. 75. *O răpciugă de cal grebănos, dupuros și slab de-i numărăi coastele*. CREANGĂ, P. 194. *Vine la el un cioban c'un drăguț de caș de să-l mănânci și cu ochii*. RETEGANUL, P. III 7. *Că-l văd gras de se spage*. ȘEZ. V 41.

Am putea să întregim tabloul acesta cu exemple de același fel din celelalte dialecte. Glosarele și în deosebi aproape fiecare pagină de texte istroromâne, aromâne și meglenoromâne ni le oferă din belșug. Cred că citațiile înșirate până acuma ajung, ca să ne convingă că între conjuncțiunea *de* și prepoziția *de* nu există alte hotare decât cele așezate între ele de convențiile noastre gramaticale. Și hotarele acestea însă, formale și artificiale, sunt înfrânte de numeroasele cazuri când rosturile sintactice ale prepoziției *de* primesc înfățișări care o apropie de conjuncțiuni.

Se poate spune *Sandu slăbește de boală* (cf. *cârma flângea-se de greața undeloru*. COD. VOR. 94/10) și *Sandu slăbește de bolnav* (cf. *în borta pietrii brânca leului de groasă nu încape*. CANTEMIR, IST. 158; *plângeam de supărată*. COȘBUC, B. 11/11). Un adjectiv corespunzător poate să ia așadar locul substantivului de subț regimul lui *de*, potrivit și forma în acord de gen și număr cu subiectul sau complementul la care se referă. Legătura care își găsește expresia în acordul acesta, apare și mai strânsă sau și mai simțită printr'o întregire a adjectivului, construită din pronumele relativ *ce* și o formă verbală finită. Asemenea între-

gire poate să aibă însă și un substantiv sau adverb: *Sandu slăbește de bolnav ce este* (cf. *De-abia umbli de slabă ce ești*. ALECSANDRI, T. 1582; *În fundul [lacu]lui, se vedea sclîpînd, de limpede ce era, un nisip de aur*. EMINESCU, N. 6/6: [Părul] *parcă era bătut cu lopata de pere multe ce avea*. CREANGĂ, P. 293; *li sfârâia călcăile de iute ce se ducea*. ISPIRESCU, ap. TDRG.). Intregirea aceasta nu-i adaugă aproape nimic ideii cuprinse în frază. Ea este doar explicativă, punând, prin forma verbală finită, realitatea calificată sau complinită prin cuvântul de subt regimul lui *de*, subt acest raport al ei, în funcțiune de subiect. În *Sandu slăbește de bolnav ce este* (spre deosebire de *Sandu slăbește de boală*) expresia prepozițională *de bolnav* nu mai este circumstanță numai, ci ține oarecum și locul de nume predicativ al lui *este*, deși în calitatea aceasta de complinire predicativă a fost reluată prin pronumele relativ *ce*. Când spunem *S. slăbește de boală* s. *de bolnav* s. *de bolnav ce este*, îl simțim deopotrivă și pe *de boală* și pe *de bolnav* și pe *de bolnav ce este* ca unități sintactice în funcțiune de determinare cauzală, împrejurare care îi dă lui *de bolnav ce este* înfățișări de propozițiune secundară, iar lui *de* de conjuncție, în propozițiunea aceasta.

Cu rosturi de conjuncțiune cauzală trece prepoziția *de* și înainte lui *care* și *ce*. În *il sătîcînise arătîndu-i-se noaptea, de care făcu a doua călătorie... și-și dresе lucrul*. MINEIUL (1776), 160², *de care* înseamnă „de aceea, din care cauză, din cauza aceasta“, iar *care* nu este aci continuatorul lui *qualis*, ci al conjuncțiunii *quare*, asupra prezenței căreia în limba română am mai atras atențiunea și cu alt prilej („Cronica lui I. Neculce“, ed. Scrisul Românesc, p. XLI-XLII și p. 20 n. 52). Conjuncțiunea *de* a dublat deci în cazul de față conjuncțiunea *care*, întocmai ca d. ex. pe conjuncțiunea *să* în *de să* (*Lucrul sfârșii ce-ai dat mie de să fac*. CORESI, EV. 181/4; *Agiunge de să-i pue numai să giure*. PRAV. 1224). Cum însă subiectul vorbitor nu mai face nicio deosebire între *care* < *quare* și *care* < *qualem* și cum *care* e simțit acum, și când e cauzal, același cuvânt ca pronumele relativ *care* (până și în Dicționarul Academiei, cf. *care* II ⁴), *de* din *de care*, având subt regimul său un pronume, nu mai poate fi după convențiile noastre gamaticale decât prepoziție.

La întrebarea *dece* („qua de causa“) *n'ai venit ieri la mine?*, pe de altă parte, se poate răspunde pe alocuri *dece* („quia, quod“: „pentrucă“) *n'am vrut!* S'ar putea ca aici *ce* să nu fie numai continuatorul lui *quid*, ci, ca în atâtea alte cazuri, și înlocuitorul lui *care*, pronumele relativ în care a fost cuprins și cauzalul *quare*. Oricum, *de* și *ce* se contopesc în expresia *dece*, care nu mai e nici prepoziție, nici pronume, ci conjuncție.

Pe *de* îl întâlnim și altfel pe punți de trecere dela funcțiunea de prepoziție la cea de conjuncțiune.

Iată-l mai întâi de asemenea în tovarășia lui *ce*: *Ce, de ce poți, ajută noao*. CORESI, EV. 76/25. *Invață că de ce străbate mai adânc în spăimântătoarea realitate omenească, de ce omul e mai indescifrabil*. C. PETRESCU, Î. II 93. *Că dă, știi mneata că di ci ai, di ci-ai măi avè*. SEZ. II 2. *De ce (... de ce...)* apare aci echivalent cu „cu cât (... cu atât s. cu atât mai mult...)“ (cf. în D'A a t â t II 1°, 3°, 5°; c â t A II 5°; c e II 3° b). Mai e în cazul acesta *de* prepoziție, iar *ce* pronume relativ sau interogativ? Cele două particule, formând încă unități fonetice și deci cuvinte deosebite, se împreunează într'o expresie adverbială de mod, în care își pierd individualitatea lor funcțională particulară. Descoperim prin urmare în acest *de ce* mai de grabă rosturi ca ale unei conjuncțiuni modale, fără ca să facem între elementele lui componente vreo distincție de funcțiune. *De* și *ce* ajung în felul acesta să aibă împreună, ca element introductiv de propozițiune, rolul unei conjuncțiuni, rol pe care îl pot primi, precum știm, și numai *de* sau numai *ce*.

De servind adesea ca element de legătură între adverbe ca *destul*, *atât*, *cât*, *așa*, *cum* și adjectivele sau adverbele determinate de ele (*Pentr'accaia păsările zboară așa de pre sus*. VARLAAM, C. 150; *Să leie copiii... cum i-a lăut fata moșneagului de bine*. CREANGĂ, P. 292. *Să-i arăt cât sunt de lotru*. DOINE, 214/7; *Să fie și de făloasă, După cât e de frumoasă*. RETEGANUL, TR. 96/27—28), apare câteodată în calitatea aceasta, alături de adverbele citate, și înainte de verbe finite: *Atâta se el de lăuda, cât vrea să se protivească răpirei și nedreptăției, cât și a lui acușie o împărșia*. CORESI, EV. 16/26; *Așa de m'a săgetat pustiul de ghimpe, încât am fișat și m'am deș-*

teptat. ISPIRESCU, L. 244. După convențiile noastre gramaticale însă, un verbum finitum nu se poate găsi subț regimul unei prepozițiuni, ci doar al unei conjuncțiuni.

Un stadiu de trecere dela funcțiunea de prepoziție la ceea de conjuncțiune sau de evoluție care îl face pe *de* tot mai capabil de a lua și verbe finite subț regimul său, ni-l infățișează și exemplul următor: *Nu poate să o uite de sânt acuma aproape de treiseci de ani*. GORJAN, H. IV 83/22. Determinarea temporală construită cu *de* (cf. *Nu l-am văzut de 30 de ani*) a primit forma unei propozițiuni (cf. și *Nu l-am văzut de — urmează o pauză de ezitare sau de evocare a unor amintiri — vor fi vreo 30 de ani de atunci s. Nu l-am mai văzut de vor fi s. sunt aproape 30 de ani*).

Subț regimul lui *de* se poate găsi orice cuvânt (un substantiv, adjectiv, adverb, etc.), iar acesta poate să aibă tot felul de compliniri sau să fie înlocuit printr'o formulă oarecare de perifrazare. Spunem *mi-am cumpărat vite de arat*, dar și *mi-am cumpărat vite de ar cu ele*. Cuvântul *arat* de subț regimul prepoziției *de* apare înlocuit în cazul din urmă printr'o perifrază a lui, de forma unei propozițiuni (având subiect și predicat). Și *de arat* și *de ar cu ele* sunt determinări atributive ale cuvântului *vite*, dar în formula a doua *de* nu mai e prepoziție, în înțelesul obișnuit al terminologiei noastre gramaticale, ci conjuncțiune care introduce o propozițiune atributivă, deci secundară.

Acestea sunt căile de prefăcere a prepoziției *de*, cu variatele ei funcțiuni, în conjuncțiune. Intre configurația funcțională a conjuncțiunii și ceea a prepoziției *de* nu este însă un paralelism desăvârșit. Conjuncțiunea a primit câteodată funcțiuni nouă, care nu încap în categoriile funcționale ale prepoziției, dar se explică totuși din ele. În funcțiunea sa de conjuncțiune condițională, *de* părea mai îndepărtat și mai străin de rosturile sale ca prepoziție. Conjuncția și prepoziția *de* au făcut impresia că nu sunt același cuvânt mai ales prin asemenea deosebiri. Condiționalul *de* se rânduște alături de conjuncțiunile *să* și *dacă* cu aceeași funcțiune. Se părea logic ca întocmai ca și acestea să nu aibă nicio legătură cu vreo prepoziție. Cu toate acestea, evoluția prepoziției *de* în spre funcțiunea de conjuncțiune condițională se explică cel puțin

tot atât de ușor și de simplu ca toate celelalte ale ei transformări în același sens.

Având în vedere construcțiunile pe care se întemeiază părerea aceasta, vom cita aci doar unul dintre cazurile în care lucrurile se prezintă mai lămurite și mai convingătoare. Gerundiul *alegând* se întrebuintă în limba veche și cu înțelesul de „afară de”, „cu excepția lui...”. Il întâlnim foarte adesea în Pravila lui Vasile Lupu, introducând derogările dela dispozițiile multora dintre articolele ei. Pe vremea aceea acest *alegând* pare să fi fost un moldovenism, căci Pravila lui Matei Basarab îl înlocuește cu o consecvență care nu cunoaște decât o singură abatere (PRAV. 1060) prin *fără numai* și numai în vreo patru cinci cazuri prin *fără*, (*iară*) *numai* s. prin *mai vârtos*. Prin *alegând* poate fi exceptat un obiect s. o ființă, dar și un fapt împlinit sau considerat ca o eventualitate posibilă, iar subț regimul lui se poate găsi prin urmare un nume sau un adverb, dar și o propozițiune. Cum gerundiul *alegând* poate fi simțit când mai mult ca formă verbală, când mai mult ca adverb (cf. adv. *curând* < *currendo*; cf. DA. s. v. a l e g â n d), complinirea lui se face cu și fără ajutorul lui *de*, intervenția acestuia fiind necesară subț regimul adverbelor, dar nu și al verbelor (*Locul... , iuo e aproape de cetatea Lasieei*. COD. VOR. 85/4; *Și eu trec [cu barca] de-a-lung de maluri*. EMINESCU, P. 78. *Miercuri înainte de Duminica-mare*. CREANGĂ, P. 112; — urmează exemple în care *de* din complinirea verbului ar putea să și lipsească: *Atuncea strigă Hristos: „Deșchideți mie ușa dreptăției... , să spui părintelui meu de ce-am lucrat pre pământ ș'am chinuit*. CORESI, EV. 179/21. *Nu va pute[a] purta de grijă a doue țări*. LET. II 304/18; *Văzu că nu mai are de nici unele și nici părinți*. ISPIRESCU, L. 287). *De* e conjuncțiune condițională când după *alegând* introduce o propozițiune de concepție ipotetică, dar e cu neputință să nu recunoaștem în el același cuvânt și când apare aci ca prepoziție: *Și nu e Dumnedzeu altu alegându* (COR.: *trecând*, VOR.: *trîcând*, DOS.: *mai mult*) *de mine*. PSAL. SCH. 497/14; [Hristos] *alte toate le-au avut ca și noi, alegând fără numai de păcate*. VARLAAM, C. 137²; *Pre aceste dzile a sfântului post ca să nu să boteze coconii, alegând de mare nevoe, de să va afla ne-*

știne bolnav de moarte, pre aceștia să-i boteze. ȘEPTE TAINE (Iași 1645), ap. TDRG; — *Cela ce va cumpăra otravă, să să cearte, ... alegând* (MUNT.: fără numai) *cela ce au fost cumpărând iaste vraci. PRAV. 416; Plugarii ... de vor ara pământ strein ... cu învățătura cuiwa ..., nu să vor certa nice cum, alegând* (MUNT.: fără numai) *atuncea când vor ști lucrătorii că nu iaste a celuia. ib. 1074; — Numai să o dea înapoi [avuția care i-a fost incredințată], că de-are și giura [că i-a fost furată], nime nu-l va creade, alegând de-are* (MUNT.: fără numai de-ar) *avea împreună cu giurământul și niscare marturi. ib. 143, cf. 157, 214, 493, 1070, 1072, 1204; Mărturia ce face mutul cu măhăitul, poate să fie și cu greșală, alegând* (MUNT.: fără numai) *acest mut și surd de va ști scrie și să citească. ib. 1110.*

A fost o iluzie greșită că singura cale de prefacere a prepoziției *de* în conjuncțiune ar fi cea de trecere prin funcțiunea temporală.

E o particularitate caracteristică pentru prepoziția *de*, necunoscută celorlalte prepoziții, că poate primi sub regimul ei și adjective (*Călugăriță de mică dată dela părinți la lăcuința ficioarelor. DOSOFTEIU, V. S. 113²; Un copac stufos, Ce de nalt stăpânea crângu' I. VĂCĂRESCU, P. 13/15; De străin și de sărac, Nu știu seara und' să trag. TEODORESCU, P. P. 326. Robul ... de va face silă featei stăpânu-său, să-l ardă în foc de viu. PRAV. 767; Sermanii găgălici, de cruzi s'au mai dus. CREAGĂ, P. 31; De frumoasă, ești frumoasă, Dar uia nu ți-o ști coasă. IARNIK-BĂRSEANU, D. 352; I s'au prins minciunile de bune. CERANGĂ, P. 208; Acum cred că mă cunoști și de urât și de frumos, și de bătrân și de tânăr, și de slab și de puternic. ib. 196—197; O față scrisă de frumoasă. SBIERA, P. 23). Adjectivul sub regim prepozițional este altfel și în alte limbi o construcție în de obște neobișnuită. Cum însă chiar din uzul clasic latin se pot cita expresiile *a parvo s. parvis, a parvulo s. parvulis* „de mic, din copilărie“ (cf. și *ex parvulo incipere* „a începe cu s. dela lucru mic) și cum *de* l-a înlocuit tot mai mult pe *a* și *ex*, construcții de felul lui *de mic*, etc. s'ar putea să-și aibă cele dintâi începuturi și în limba latină. Particularitatea asupra căreia s'a acordat aici atențiunea noastră descebit de*

caracteristică pentru uzul prepozițiunii *de* în limba română, pare însă să aibă și alte temeieri, pe care nu le putem descoperi încă.

Pe *dacă* Lexiconul de Buda l-a apropiat de it. *dacchè*, iar Hasdeu (CUV. D. BĂTR. I. 30, 59) a continuat să creadă că are o origine comună cu acesta. De aceeași părere a fost mai întâi și Cihac (vol. I 32), crezând în același timp că trebuie să plecăm dela lat. *de ad quod (quid)* și admitând totuși eventualitatea unei înrudiri a cuvântului român cu nslav., sârb. *dake, dakle* „ergo”²⁾, dar mai apoi (vol. II 89) l-a trecut pe rom. *dacă* printre elementele de origine slavă, punându-l în legătură numai cu nslav., croat., sârb. *dake, dâkle, daklem* „donc”. Al. Philippide („Principii”, p. 52 și 105) l-a declarat pe *dacă* un cuvânt compus din prep. *de + că < quod*, iar lui H. Tiktin (TDRG., p. 502) i s’a părut că ar putea să fie conj. *de* „wenn” + *ca* (= lat. *quam?*). N. Drăganu îl citează apoi pe Gr. Crețu (MARDARIE, I. 317), căruia cred că nu trebuia să i se facă această mențiune deosebită, căci al lui *deacă, dacă < de + că* îl arată cel mult partizan al părerii lui Al. Philippide. Mai aproape de adevăr, spune în continuare N. Drăganu, ar fi T. Raica („Studii literare”, Ploiești, 1897, p. 161), după care *deacă* s’ar fi format din *de* condițional și „sinonimul” său *ca*, iar și mai mult adevăr ar fi de partea lui W. Meyer-Lübke (Gramm. III, p. 613), după a cărei ipoteză, susținută doar cu mari îndoieli, ca despre un lucru care nu este încă în deajuns de lămurit, s’ar putea ca în limba română să fi existat cândva un **poscă < postquam* și ca după analogia acestuia să se fi ajuns și la *decă*. Celelalte observații ale lui W. Meyer-Lübke privesc dezvoltarea cuvântului din punct de vedere fonetic (accentul și prefacerile lui *e* și *-a*).

²⁾ Evident că *quid* a fost pus în paranteză pe lângă *quod* de dragul it. *dacchè*, pe care Cihac îl pune aci alături de rom. *dacă*. Numai la cele două forme slave ne trimite printr’un „cfr.”. Hasdeu se vede că a fost influențat de Cihac, căci vol. I din CUV. D. BĂTR. a apărut în 1878, iar vol. I, din dicționarul lui Cihac în 1870. Deosebirile dintre rosturile lui *dacă* al nostru și ale it. *dacchè*, dar și imposibilitatea de a ajunge dela *de ad quod* — o compoziție de construcție forțată și lipsită de orice rațiune — la *dacă*, au făcut ca Cihac însuși să renunțe la asemenea explicație (1879).

Nu numai adverbul *ca* (d. ex. *mai rău ca păgânii s'au purtat; îndărăt tot dă ca racul*), ci și conjuncțiunea *ca*, regimul căreia cere un verb la conjunctiv, ar deriva după părerea lui W. Meyer-Lübke (op. cit. p. 641) din lat. *quam*. El a mai crezut că poate descoperi același *ca* și în *deca* (devenit apoi *deaca, daca* și în urmă *deacă, dacă*), acest *ca* intervenind cu un rol asemănător și la formarea lui *pentru ca* (ib., p. 613). Traducătorul Codicelui Voronețean l-a întrebuintat înaintea conjunctivului pe *cum* < *quomodo*, nicio singură dată conjuncțiunea *ca*. *Ca să* l-ar fi înlocuit prin urmare pe *cum să* numai după epoca Codicelui Voronețean. Asemenea ipoteză firește că a făcut cu neputință derivarea conjuncțiunii *ca* din *quia*, pentru vremuri în care nu mai aveam de unde lua conjuncțiunea aceasta latină, trecerea dela *cum să* la *ca să* putându-se explica doar printr'o afinitate funcțională între *ca* < *quam* și *cum* < *quomodo*.

Gândul lui W. Meyer-Lübke, cuprinzând numai ce i se părea mai „probabil“ și acoperit deci de oarecari îndoieli, a devenit certitudine pentru elevul dânsului B. Dimand. Argumentele și exemplele pe care acesta (loc. cit.) și-a întemeiat părerea curg din belșug („Im Cod. Vor. hat *cum să* ausser dem *să* und einmal *dereptū să*, worüber § 16, keinen anderen Rivalen“; — „*Ca* ist in seiner Hauptbedeutung eine Fortsetzung von *quam*; es heisst nämlich 'wie', ferner, ebenso wie *cum*, 'als ob', und es ist auch, wie *quomodo*, zur temporalen Bedeutung vorgeschritten“; — în notă: „Für Ableitung aus tonlosen *quia* > *qua* ist speziell im Rumänischen infolge der Bedeutung kein Raum“ (ib., p. 9). E foarte de înțeles, prin urmare, că apoi în Rom. etym. Wörterb. al lui W. Meyer-Lübke nu există decât un singur rom. *ca* < *quam*, pe când *quia*, păstrat în toate celelalte limbi romanice, nu mai are niciun continuator român.

Știm cum lucrau vechii noștri traducători și cum mijloacele lexicografice primitive, folosite de ei, îi făceau adesea să ocolească cuvinte și expresii care altfel le erau foarte la îndemână (cf. și studiul meu „Adecă“ din „Omagiu lui Ion I. Nistor: 1912—1937“, Cernăuți 1937, p. 677—678; în extras, p. 5—6). Din faptul lipsei lui *ca să* din Codicele Voronețean nu se poate scoate așadar încheierea că n'a existat pe acele vremuri și nici

măcar că traducătorul acelu text nu-l întrebuința în graiul lui de toate zilele. Din potrivă, nu trebuie să ne indoim de loc că conjuncțiunea *ca*, și în combinația *ca să* + conjunctiv, este străveche. Dovezi că este așa, se găsesc și printre materialele lui B. Dimand. Nu *ca să*, ci *că se* este o formulă foarte obișnuită în Psaltirea Scheiană (cf. și B. Dimand, op. cit., p. 10, n. 1), dar toate celelalte psaltiri rotacizante, care împreună cu Psaltirea Scheiană aparțin aceluiași grup de traduceri ca și Codicele Voronețean, au la locurile din chestiune varianta *ca se* sau, în formă mai nouă, *ca să* (cf. d. ex. variantele la următoarele locuri ale Psaltirii Scheiene: *Că se spuniu toate laudele tale*. CANDREA, PS. 13/5, 24; *Că se nu grăiască rostul mieu lucrul omerescu*. ib. 22/14, 35; *Că se cântu fie slava mea și se nu milcuescu-me*. ib. 51/1, 17). *Ca să* a existat așadar în regiunea și în graiul din care a luat ființă limba celor dintâi traduceri ale noastre, iar la Coresi (cf. B. Dimand, loc. cit.) apare ca un instrument de expresie curent și demult încetățenit. Dar chiar dacă n'am da de urma lui *ca să* în cele mai vechi monumente de limba română, împrejurarea că îl au și celelalte dialecte, cunoscută și lui B. Dimand (op. cit., p. 12—13), este o mărturie neîndoieinică a vechimei lui străromâne (cf. d. ex. atom. *ca se fați* „ca să faci“, Per. Papahagi: „Scriitori aromâni în secolul al XVIII“, p. 198, *ca s'h'ibă* „ca să fie“ și *ca să*, id. „Basmе aromâne“, p. 554; — meglrom. *ună noapți pusi pri marli fițșor la iasli si sta toată noaptea, ca si veadă cari mănancă cal'il*, Th. Capidan, „Meglenoromâni“ II, p. 74, nr. 40/8, dar și *că si ti ancalic*, ib., p. 68, nr. 37/2; — istrorom. *țesârul' zife ke se nu-l fiie rusire spure, ke nu va fi nis de slâbo*, S. Pușcariu, „Studii istroromâne I, p. 10, nr. 4/18, unde *ke* ar putea să fie o formă secundară dezvoltată din *că* (v. ib., II, p. 77), dar și înlocuitorul lui *că* și *ca* sub influența limbii italiene și a it. *che* în deosebi). În recensia pe care a făcut-o lucrării aci citate a lui B. Dimand (Zeitschr. f. rom. Phil. XXIX, p. 732—744), s'a folosit și Kr. Sandfeld-Jensen de acest argument, spre a arăta originea străveche a lui *ca să*. Dânsul a admis un rom. *ca* din lat. *quia* și a afirmat pe bună dreptate că *cum să* este mai probabil un decalc

din slavonește (p. 734). Cât despre *că să*, despre acest *că* va fi vorba mai încolo în cele ce urmează.

Să ne reamintim mai întâi că există și alte teorii, mai vechi și ceva mai nouă, asupra lui *dacă* decât cele înșirate de N. Drăganu. În opoziție cu A. de Cihac, care l-a derivat pe *dacă* în cele din urmă din slavonește, doi slaviști de autoritatea lui P. Budmani (Rječnik, vol. II, Zagreb 1884, p. 226: „*dake* postaje od rum. *dakъ*“) și Fr. Miklosich (Etym. Wb. d. slav. Spr., Wien 1886, p. 39: „*dakle, daklem, dake, dak* s. igitur, *itaque*. — Man vergleicht rom. *dakă* si, postquam“) au presupus că formele corespunzătoare slave sunt sau ar putea fi de origine română. E. Berneker (Slav. etym. Wörterb.) le face însă temeinica obiecțiune că nedumeririle de ordin semantic, care se opun explicărilor acestora, n’au putut să fie lămurite până acuma³⁾. P. Skok reia ideea obârșiei slave a cuvântului românesc și o susține cu argumente nouă (Archiv f. slav. Phil. XXXVII, 1920, p. 90—91). Acel *däko* condițional (= lat. „si“) din Dalmația centrală, pe care-l citează și care ne întimpină cu aparențele unei mărturii foarte convingătoare, ar putea să fie fără îndoială și un argument sprijinitor al tezei Budmani—Miklosich. Acest *däko* condițional, atât de izolat în cuprinsul limbilor slave, își găsește parcă un loc mai firesc printre numeroasele urme lăsate în graiurile dalmatine de populațiunea română dispărută demult de acolo (cf. pentru asemenea urme și P. Skok „Ein Überbleibsel des Rumänischen im Serbokroatischen“, în același volum din Archiv f. slav. Phil., p. 81—82). Funcțiunea deictică („die ursprüngliche hervorhebende Bedeutung“) a lui *dacă* negreșit că se mai resimte în exemple ca cel citat de P. Skok: „*N’auzi, drăgușă?*“ „*Dacă nu-s*

³⁾ Se pare totuși că sensul de „also, nun, daher“ al malorus *dak*, de „also, natürlich, deshalb, folglich“ al bulg. *däklë, däklë-m*, de „also, daher“ al sârbocroat. † *dak*, † *dake, däkle*, dial. *däkle-m däkle-n* — cuvântul se găsește printre Slavi, precum vedem, numai în preajma noastră, în limbile asupra cărora am avut o influență mai puternică — ar putea să derive din funcțiunile pe care le are rom. *dacă* și le-a avut în cursul veacurilor, mai ales dacă etimologia acestei particule ar fi de fapt ceea care mi se pare mai probabilă (v. m. jos).

surdă cucoană!“, dar vom vedea că i se poate da o explicație mai ademenitoare și mai convingătoare decât din slav. *-ko*.

Cu vreo zece ani mai veche decât explicația aceasta a lui P. Skok, este cea dată lui *dacă* de G. Weigand. Derivându-l din *de* (< alb. *dhe*) + *ca*, se întreabă dacă nu cumva și bulg. *ako* e cuprins în rom. *dacă*⁴⁾.

N. Drăganu a crezut că *dacă*, pe care îl găsim foarte adesea și sub forma de *deca*, s'a format prin „împreunarea adverbului temporal *de* (= 'din momentul...', 'din clipa...', 'din timpul...') cu *ca* < *quam* „conjunțiune cu sens temporal și condițional“ (p. 276), care se întrebuința „în limba veche românească alături de *cum* < *quomo[do]*“ (p. 274). Conjunțiunea *dacă*, adăugăm noi, întrebuințată de 21 de ori în Codicele Voronețean și numai o singură dată în Psaltirea Scheiană, nu are în textele acestea decât forma *deca*.

După cum am văzut mai sus, vorbind de transformarea poziției *de* în conjunțiune, existența unui *de* cu funcțiune de „adverb temporal“, așa cum N. Drăganu numește de repetite ori particula aceasta în această parte a studiului său, nu e dovedită cu nimic, ba chiar lipsită de orice probabilitate pentru vremuri oricât de vechi. Mi se pare însă că în cazul de față, al etimologiei susținute de N. Drăganu, nu are nicio importanță dacă îi spunem lui *de* „adverb temporal“ sau prepozițiune sau conjunțiune, în sfârșit. Ar fi de ajuns pentru cine ar primi altfel de bună explicația lui N. Drăganu, ca să-l creadă, împreună cu el, pe *de-* din *deca* același *de* ca în *de când*, *de pe când*, *de acum* și *de îndată ce*, oricare ar fi originea lui.

Cunoaștem așadar expresii în care *de* a avut rosturi de ace-

⁴⁾ G. Weigand scrie în continuarea observărilor sale din Vollmöllers „Krit. Jahresber.“ despre conj. *de*, citate mai sus în nota 1): „*de* + *ca* > *deacă* > *dacă* Bedeutung „und wie“, woraus 1. und da, da doch (also begründend), wie häufig im Neurum., 2. und wenn, wenn (namentlich literarisch, während die Volkssprache *de* und altes *să* bevorzugt. Es bleibt zu erwägen, ob nicht auch im kond. *dacă* das bulg. *ako*=„wenn“ steckt, das, wenn in älterer Zeit aufgenommen, zu *acđ* werden musste und auf walachischen Boden in Verbindung mit *de* resp. *dă* auch lautgerecht *dacă* wurde. Dann hätte das dialektische *dacă* das ältere siebenbürgische *deacă* verdrängt.“

fași fel ca în *de* + *ca* > *deca* al lui N. Drăganu, dar nu putem descoperi altele, construite la fel, în care *ca* să fi avut un rol asemănător ca în această pretinsă compoziție. Nu prezența lui *de*, ci a lui *ca* ar avea nevoie de o mai largă și mai temeinică lămurire, pentru ca etimologia susținută de N. Drăganu să aibă mai multă putere convingătoare și pentru ca să nu ridice în calea priceperii noastre nedumeriri ca cele pe care le-a avut la început și W. Meyer-Lübke sau ca ale lui Tiktin. Cel din urmă îl numește pe *dacă* în dicționarul său „ein dunkles Wort“ și pune semnul întrebării alături de *quam*, indicând ca probabilă numai etimologia *de* „wenn“ + *ca* (=lat. *quam*?). Va trebui prin urmare să dăm deocamdată mai multă atențiune lui *ca* „temporal și condițional“, care ar fi, după N. Drăganu, pe lângă *de*, cel de al doilea element de compoziție din *dacă*.

Dicționarul Academiei deosebește doi *ca*. Unul îl continuă pe lat. *quam* și-și păstrează până astăzi vechea sa funcțiune de adverb comparativ (*A și început a face pregătire, ca pentru o față de împărat*. CREANGĂ, P. 277, *Din Sătmar până 'n Săcele*, Numai vaduri ca acele. EMINESCU, P. 161, *Mai aproape dinții ca* (s. *decât*) *părinții*. ZANNE, P. II 114, etc., etc.), celalalt îl continuă pe lat. *quia*, a rămas conjuncțiune și se construiește, din cele mai vechi timpuri, în uzul limbii române cu verbul la conjunctiv (*Să-mi dai bani de cheltuială, straițe de primeneală, arme și cal de călărie, ca să și pornesc, fără zăbavă*. CREANGĂ, P. 185, *De n'a vrea ca să vie...* ALESANDRI, P. I 7, etc., etc., cf. și exemplele de mai sus, citate din literatura veche și din celelalte dialecte cu prilejul discuției privitoare la raportul dintre *cum* și *ca* să). Așa se înfățișează cei doi *ca* ai dicționarului academic în majoritatea covârșitoare a cazurilor, dar în același timp se înșiră și la unul și la altul și funcțiuni sau aspecte gramaticale care au cu totul altă față. Conjuncțiunea *ca* nu mai cere de cele mai multe ori conjunctivul, dacă e urmată de *doară* (*Trăgând... nădejde ca doară îi vor slobozi să meargă pre la casele lor*. NECULCE, ap. LET. II 213, *I-au tăiat, ca doar de ei va scăpa*. C. NEGRUZZI, ap. TDRG., *O surpă gios, ca doară ar vedea...* DOSOFTEIU, V. S. 93², *Au mers încolo și încoace ca doară ar da de vro casă*. SBIERA, P. 200, etc.,

cf. *ca*² B). *Ca* < *quam* pe de altă parte, ne spune același dicționar, poate să fie câteodată și conjuncțiune temporală (*Și ca fu a nă duce noao* — NOUL TEST. din 1648: *Și fu când am vrut purceade*; BIBLIA DIN 1688: *Și după ce fu a purceade* — *zmulsemu-nă dela dâșșii*. COD. VOR. 24/5 (tot așa ib. 32/6, 38/9, 82/13, 90/5); *Și ca se apropiară cătră poarta cetățicii, și iată, purta un mort*. CORESI, EV. 345/5, cf. 346/35, 347/14; *Și ca sfârșiră tot pre leagea Domnului, întoarseră-se în Galilei*. ib. 516/4, cf. 520/4; v. *ca*¹ B 1°. Aduug și citația următoare din Coresi: *Era fiul cela mai marele la sat; și ca vine, apropiè-se cătră casă, auzi cântări și glasuri*. ib. 22/1) sau conjuncțiune condițională (*Și ca multe dzile predândi acie* — NOUL TEST. din 1648: *Și trecând multe zile acolo*; BIBLIA din 1688: *Și deaca multe zile zăboviaa acolo* — *deaci Fistu spuse lu împăratu ce e de Pavelu*. COD. VOR. 68/8; *Și ca nu vădzuu* — NOUL TEST. din 1648: *Și când n'aș vedea*; BIBLIA din 1688: *Și deaca nu vedeam* — *de slava lumiricii accei, de mâră prinseră-me*. ib. 40/2; *Ochiul ca-l veri strica și veri orbi, tot trupul tău va pipăi în untunearec*. CORESI, TÂLCUL EVANGHELIIILOR, 1564, ap. GCR. I 23/8) și chiar interjecțiune, întrebuintată în Muntenia cu înțelesul de „ia! ci!“ („Să dăm foc satului“, strigă un flăcău. — „Ci ca ho, voinice, prea o iei repede!“ răspunse părintele. DELAVRANCEA, S. 149; *Ci ca fugi și d-ta dela fereastră! Ce tot te zgâiești?* ISPIRESCU, L. 120, cf. 47; *Ce zici? Ca dă-te mai încoace și mai spune odată, că n'auz bine*. ib. 345). Explicările acestea au avut și mai au nevoie de oarecare îndreptări. Noi nu redactăm doar ultima, ci cea dintâi ediție a acestui dicționar al Academiei.

Când am vorbit despre *doară* (DR. III, p. 629—642), arătând care este etimologia și evoluția funcțională a acestei particule, *ca doar(ă)*, urmat de alt mod decât conjunctivul, ni s'a înfățișat ca o expresie desvoltată din *că adoară*. Astfel *ca* din *ca doar(ă)* nu are nițio legătură etimologică nici cu *ca* < *quia* și nici cu *ca* < *quam*, ci a luat ființă din *că* (< *quod*) prin contractiune cu *a-* din *adoară*. Dicționarul Academiei i-a căutat ori-

ginea în contaminarea unor propozițiuni ca „I-au tăiat, ca să scape de ei, și: i-au tăiat, [nădăjduind] că doar va scăpa de ei“.

Împotriva acestui *ca* < *că* + *a*, cu alt regim decât al conjunctivului, care multă vreme ni se părea o abatere curioasă dela o regulă altfel riguros luată în seamă, cel puțin în uzul literar, a reacționat și subiectul vorbitor, înlocuindu-l pe *ca* din *ca doar(ă)* prin *că*, pentru că aceasta este, în construcții ca cele care ne privesc aci, conjuncțiunea obișnuită înaintea unui indicativ sau optativ (*Se fîmu gata, că doară pără ră mâre vremu treace de lume. CUV. D. BĂTR. II 124/1; Harap Alb, vede el bine unde merge treaba, că doar nu era din butuci. CREANGĂ, P. 219; Spune-ne și nouă, că doară nu s'o face gaură în cer. ISPIRESCU, L. 12; Și fata s'a ndrăgit de el, că doară tocmai Viorel i-a fost merit. COȘBUC, B. 17; etc.*). *Ca doar* are astăzi întâietatea față de *că doar* numai în propozițiuni finale ca cele citate mai sus din I. Neculce sau I. G. Sbierea, printre conjuncțiunile finale *ca* fiind deosebit de obișnuit. Să nu uităm apoi că și din *ca adoar(ă)*, nu numai din *că adoar(ă)* a putut să se formeze *ca doară*, în deosebi în propozițiuni finale cu predicatul la conjunctiv. Construcții ca *i-am scris, ca doar să știe ce s'a întâmplat pe aici* sunt foarte cu puțință (cf. *hotări să iscodească... ca doar, doară să puie mâna pe un așa tâlhar. ISPIRESCU, L. 376*), deși mai cu drag îl lăsăm astăzi pe *ca nedespărțit de să*, mutându-l pe *doar(ă)* după verb: *i-am scris, ca să știe doar ce s'a întâmplat pe aici*.

- *Ca doar(ă)* a primit așa dar pe lângă funcțiunile lui *că adoară* și pe cele ale lui *ca adoară*, iar adesea s'a mai și prefăcut în *că doar(ă)*, prin înlocuirea lui *ca* prin *că*, în deosebi când sub regimul lui nu se găsea un conjunctiv. Astfel a început șovăirea între *că* și *ca* pe o arie foarte întinsă, mi se pare în întreg cuprinsul limbii chiar, *ca* și *că* putându-și lua locul unul altuia și în alte construcțiuni, din vremuri vechi și până în zilele noastre. Șovăirea aceasta poate să fi pornit și dela alte împrejurări, care desigur că cel puțin i-au ajutat pătrunderea prin veacuri și pe arii mari, împrejurări ca cele de care a vorbit B. Dimand (op. cit., p. 10) sau ca cele pe care ni le înfățișează Dicționarul Academiei (s. v. c ă V). Acel *că să* al Psaltirii

Scheiene, de care a fost vorba mai sus și pe care îl întâlnim și în alte texte vechi, dar și în uzul graiului popular al zilelor noastre, și-a găsit prin urmare astfel explicarea cuvenită. (Din literatura populară: *Omul e făcut în lumea asta că să să dedea cu toate, cu binele ca și cu răul, cu răul ca și cu binele*. RETEGANUL, P. IV 62/36; *Dumnezeu a voit că peste noapte să să facă din ea (= din colibă) o casă bună domnească*. *ib.* V 48/16, v. DA).

Se pare, pe de altă parte, că putem descoperi și un caz de înlocuire a lui *că* prin *ca*. Dicționarul Academiei arată că *in* *te* *re* *jec* *ția* *ca* din graiul muntenesc are înțelesul de „ia!” sau „ci!” și că se întrebuintează mai ales după *ci*. Citez din nou și exemplele lui: „*Să dăm foc satului*”, *strigă un flăcău*. — „*Ci ca ho, voinice, prea o iei repede*”; *răspunse părintele*. DELAVRANCEA, S. 149. *Ci ca fugi și d-ta dela fereastră! Ce tot te zgâești?* ISPIRESCU, L. 120, cf. 47. *Ce zici? Ca dă-te mai încoace și mai spune odată, că n'aus bine*. *ib.* 345. În graiul meu acest *ca* n'ar fi cu putință, dar cel puțin în cel din urmă din aceste trei exemple l-aș putea înlocui prin *că*, fără ca să schimb de altfel fraza. *Că* are de fapt adesea înfățișare de interjecție, ca în cazul din urmă, mai ales după alte interjecții, ca *bre!*, *ei!*, *hei!*, *hi!*, *iată!*, *mă(i)!*, *na!*, *vai!*, *său!*, ș. a. (cf. DA, s. v. c. ă I 2° b), când ar putea să și lipsească din frază, fără ca înțelesul ei să îndure astfel vreo modificare (*Bre! c'anapoda lucru!* CREANGĂ, P. 126; *Hei, că nu-i așa, dragul meu!* SBIERA, P. 284; *Ehei! că mai departe decât mine nu ti-i fi ducând tu frate!* N. A. BOGDAN, ap. TDRG.). Dau de un *ca* interjecțiune, de asemenea cu altă interjecțiune înaintea lui, și la P. Papahagi, Basme Aromâne, p. 25/8: *Cându s-diștiptă dzise: A, ca te mușate yise (=vise)!* (cf. dacorom. *Of! că nesuferit mai ești!*). Probabil că acest *ca* e chiar foarte obișnuit în graiul Aromânilor, dar cu ajutorul glosarelor, ai căror autori nu i-au recunoscut calitatea de interjecțiune, nu mai putem descoperi în grabă și alte exemple. Se pare chiar că uzul șovăia și aici între formele *ca* și *că*. Th. Capidan, Aromânii, p. 510, transcrie exemplul pe care l-am citat: *a, că ste mușate yise*, dar P. Papahagi ne trimite la acest loc și în glosarul său s. v. *ca*, făcând din acest *ca* un adverb cu înțelesul de „cam”.

Locul unui astfel de *ca* sau *că* ar putea să-l ia în toate cazurile citate până acuma una din interjecțiile *ia!*, *iată!*, *iacă!*. Și acel *că* pleonastic, care apare adesea înaintea predicatului, ar putea fi înlocuit de obicei prin ele (*Că de când ne-a cătănit, Plug din curte n'a ieșit, Fiarele au ruginit, Boi'n grajd că au — iată au — murit Și caru'a putresit. IARNÍK-BÂRSEANU, D. 310; De odată se opreau Și pe iarbă s'așezau, De ospăț că — iată — s'apucau. ib. 312; Șade puiul la porțiță, Cere apă și guriță. Apușoară că — iată — i-oiu da, Dar guriță n'oiu mai vra. ȘEZ. I 11).*

Că < *quod* negreșit că a putut să ajungă ușor la așa funcțiune după *zău!* sau după *iată!* Propozițiunea introdusă de *că* de după aceste interjecții a putut să fie simțită ca având rostul unui complement direct: *Zău, că nu e așa* = „jur că nu e așa“, *iată, că ai greșit* = „vezi că ai greșit“. Nu tot atât de ușor se deslușește calea pe care a ajuns *că* după *bre*, *măi*, *vai* etc., dacă nu vrei să dai analogiei un rol prea mare și nu în deajuns de motivat, bizuindu-te doar pe împrejurarea că și acestea sunt interjecții ca și *zău* și *iată*. Pe *că* pleonastic de dinaintea predicatului îl explică W. Meyer-Lübke (Gramm. d. rom. Spr. III, p. 610—611) și Dicționarul Academiei (v. c. a IV), înfățișându-ne împrejurări care fără îndoială că i-au putut deschide, cel puțin, un loc mai larg și mai durabil în uzul limbii. W. Meyer-Lübke pune alături de acest *că* pe *que* din dialectul gascon, cu funcțiune asemănătoare, dar poate, după cum ne face însuși a înțelege, cu alte temeuri și cu altă evoluție sintactică. După părerea cuprinsă în explicările pomenite, întrebuințarea acestui *că* înaintea predicatului ar fi o particularitate a poeziei noastre populare. O găsim totuși și în poezia cultă și și în proză: *Și nu voiu ca să mă laud, nici că voiu să te'nspăimânt, Cum veniră se făcură toți o apă ș'un pământ. EMINESCU, P. 241; Care să nu lungesc cu voroava, căci [Tatarii] numai că n'au robii, iară alte ce au găsit, tot au mâncat. N. COSTIN, ap. LET. II 100/25 (cf. fără de *că*, în configurație sintactică de același fel: *Sânt câni . . . care numai Nu vorbesc, că n'au cuvânt. TH. D. SPERANȚĂ, ap. TDRG. s. v. n u m a i); N'ai început a privi lumea cu ochi mai practici? Nici că am să pot**

face din tine un om ca toți oamenii. I. NEGRUZZI în CONV. LIT. III 35. Adevărat că după *nici*, ca în citațiile din Eminescu și I. Negruzzi, că n'ar prea putea să lipsească fără ca în locul lui să punem negațiunea *nu* (*nici nu voin să te'nspăimânt; nici n'am să pot face din tine un om ca toți oamenii*). Avem a face cu o elipsă (*nici* [nu spun] *că voin să te'nspăimânt; nici* [nu cred] *că am să pot face...*), precum ne ademenește un gând din Dicționarul Academiei să credem, sau *că* are de aiurea particularitatea de a introduce după *nici* construcții posibile din capul locului, fără ca să fi fost nevoie cândva, întocmai ca și astăzi, de vreo complinire cu o a doua negațiune (*nu*)? Ca un element adesea foarte util ritmului unei expresii poetice, s'a păstrat mai ales în graiu versificat. Găsim acest *că* mai mult în poezia populară, pentrucă aceasta este mai liberă de influența normei gramaticale convenționale. Că ar fi vorba numai de o licență poetică cu o înfățișare pe care niciodată n'a cunoscut-o și graiul curent de toate zilele, firește că este cu neputință. Se pare că nu trebuie să înlăturăm cu totul gândul că acest *că* în expresii care iau înfățișare de exclamații, deci după interjecții ca *bre!*, *mă!* etc., și în întrebuințarea sa „pleonastică“ înaintea predicatului are în amândouă funcțiunile sale aceeași origine și aceeași explicare. Nota comună în aspectul lui funcțional e nuanța deictică, pe urma căreia ar putea să fie înlocuit pretutindeni prin *iată!* (= *adecă!*, în limba veche) sau ar putea să fie cel puțin precedat de interjecția aceasta.

Până a incheia considerațiunile noastre asupra problemei acesteia, vom face mai întâi un nou popas la conjuncțiunea *ca* în funcțiune temporală și condițională. Acest *ca* se găsește în toate citațiile adunate mai sus din Coresi, în afară de citația cea din urmă, doar în evangheliile din Evanghelia cu învățătura din 1581, nu și în tâlcul lor. *Și çum, ochiul ca-l veri strica și veri orbi, tot trupul tău va pipăi în untunecarec, așijderea și mintea ta deaca veri da pre strângerea comoarii, lumina vieției nu veri putea câștiga și veri imbla întru untunecarecul morției* din Cazanția din 1564 este o perifrazare a lui *Să ochiul tău hitlean fure, tot trupul întunecat va fi din evanghelia tâlcuită* (Matei, VI 23), pe al cărei *să* îl înlocuește prin *ca*. Acest *ca* a fost deci un arhaism în

timpul diaconului nostru dela Brașov, nu numai înțeles încă pe atunci, dar și întrebuințat câteodată.

În citația din 1564, de care am vorbit acum, *ca* are de fapt funcțiune de conjuncțiune condițională, dar în celelalte două exemple, din Codicele Voronețean, pe care Dicționarul Academiei le-a considerat de asemenea condiționale, e fără îndoială temporal, precum dovedesc și variantele din Noul Testament din 1648 și din Biblia din 1688. Lui *ca* din Codicele Voronețean îi corespunde de obicei, și în cazurile care ne privesc aici, slav. **ѦКОЖЕ** în praxiile slavone din grupul textelor căruia îi aparține și originalul după care a fost tradus acest praxiu românesc. Mai putem indica pentru același *ca* locurile 24/5, 32/6, 82/13 și 90/5, pe lângă cele două citate până acuma (40/2 și 68/8). Le-am comparat cu locurile corespunzătoare dintr'un praxiu vechiu slavon din proprietatea mea de manuscrise vechi, scris pe hârtie de aceeași fabricație ca a Codicelui Voronețean și cuprinzând, pe cât am putut constata, versiunea slavă mai apropiată de acesta. *Ca* îl traduce, firește, și în cazurile acestea pe **ѦКОЖЕ**. A mai rămas, mi se pare, doar încă locul 38/9, unde în manuscrisul meu slavon construcția sintactică a luat însă altă întorsătură, în care n'a fost nevoie de conjuncție. Și în textul slavon de care s'a folosit Bohuš Tenora, din același grup ca manuscrisul nostru, lui *ca* din Codicele Voronețean 24/5 (Faptele Apostolilor XX 1), deci în unul din locurile de care ne-am mai ocupat, îi corespunde conjuncția **ѦКОЖЕ**. (Mitteilungen d. rum. Inst. an der Univers. Wien, p. 216). Observ doar în treacăt că în Codicele Christinopolitan (Actus epistolaeque apostolorum, palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani, saeculo XII° scripti. Edidit Aemilianus Kaluzniacki. Vindobonae 1896), care face parte din alt grup de texte slave, reprezentând cea mai veche redacțiune în slavona bisericească, se găsește **ѦДЪЖЕ** în loc de **ѦКОЖЕ** la locurile care corespund cu COD. VOR. 40/2 și 68/8.

Victor Morariu (Rev. Fil., Cernăuți 1927, p. 228) citează un *ca* „temporal“ din Psaltirea Scheiană: *Ca* (Hur. derep'ce că, COR.² căce, DOS. drep'ce că) *era nișchită măsură* (HUR. puț[nu] număr[u], COR.² puțină numără DOS. de număr puținței), *nu mulți veri[ți]* (HUR.

proidiți, DOS. și nemearnici) *intr'insă* (HUR. intru ei), *și trecură din limbă în limbă și de'mpărății intru alți oamini, nu lăsă omu se obidească ei* (HUR. asuprească pre inși) *și oblici* (DOS. certă) *de ei împărății*. PSAL. SCH. 342/12 (CANDREA, PS. 219/16; psalm 104, v. 12). Comparația cu variantele pe care le-am adăugat pentru mai buna pricepere a textului, pe care V. Morariu nu le-a putut cunoaște încă pe când și-a scris studiul său, și cu textul grecesc, Vulgata, Biblia din 1688 și traducerea franceză (*Ἐνὸς ἦσαν αὐτοὶ ὀλιγοστοὶ τὸν ἀριθμὸν, ὀλίγοι, καὶ πάροιχοι ἐν αὐτῇ, καὶ διήρχοντο ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος, ἀπὸ βασιλείου εἰς ἄλλον λαόν, δὲν ἀφῆκεν ἀνθρωπὸν νὰ ἀδικήσῃ αὐτοὺς· μάλιστα ὑπὲρ αὐτῶν ἤλεγξε βασιλεῖς*: Cum essent numero brevi, paucissimi et incolae eius, et pertransierunt de gente in gentem, et de regno ad populum alterum, non reliquit hominem nocere eis, et corripuit pro eis reges; 1688: Fiind ei la număr puțini, împuținați și nemearnici intr'insul, și trecu den limbă în limbă și dela o împărăție la alt norod, nu lăsă om ca să le facă lor strâmbătate și muștră pentru dânșii împărăți; encore qu'ils fussent en petit nombre, et qu'ils y demeurassent peu de temps comme étrangers, car ils allaient de nation en nation et d'un royaume vers un autre peuple, il n'a pas souffert que personne les opprimât, et il a châtié des rois pour l'amour d'eux) ne arată că acest *ca* nu este temporal, ci are aci funcțiune de conjuncție cauzală.

Locul asupra căruia ne-a atras atențiunea V. Morariu — I. A. Candrea l-a crezat pe acest *ca* o grafie greșită pentru *că* — primește o importanță deosebită. El dovedește că conjuncțiunea *ca* n'a fost numai tempoală sau condițională, ci și cauzală, intrunind deci funcțiuni pe care le are — notăm de pe acum lucrul acesta — și conjuncția *dacă*.

Ca are în toate exemplele înșirate acum în urmă funcțiuni care nu se prea potrivesc cu evoluția organică a niciunuia dintre câți *ca* am cunoscut până aci. Conjuncția se găsește aici, în deo-

sebi cu desăvârșire în afară de configurația funcțională a lui *ca* < *quam*. De aceea — nu se putea altfel — a și fost explicat în Dicționarul Academiei dintr'o influență străină, ca un calc al paleosl. *jako(že)*, pe care l-ar fi traducând întocmai. *Ca* < *quam* îl traduce de fapt, în textele noastre vechi, ca adverb de comparație pe *jako(že)*, redat odată în Psaltirea Scheiană chiar prin „în ce chip“: *In ce chipu* (HUR. cu ce obraz ū) *deșiră* (HUR. pohteăște, COR. jeluiaște, DOS. doreaște) *cerbul la izvoarele apelor, așa jeluiaște sufletul mieu cătră tire, Zeu. PSAL. SCH. 130/15 (CANDREA, PS. 80/3, cf. ib., p. 361 s. v. ca, p. 425 s. v. kip ū, p. 545 s. v. иакожѣ)*. Este prin urmare foarte firesc că Dicționarul Academiei l-a identificat pe *ca* din exemplele citate de el și reproduse mai sus cu *ca* < *quam*, admitând ca prototip al lui în cazurile acestea pe paleosl. *joko(že)*. Considerat ca uncalc al traducătorilor, acest *ca* n'ar putea să existe însă decât în uzul cărturarilor noștri vechi, precum arată însuși Dicționarul nostru academic.

N. Drăganu a arătat însă că acest *ca* se întrebuințează și astăzi încă în dialectele din Sudul Dunării. El citează pentru dialectul meglenoromân următoarele trei exemple comunicate lui de Th. Capidan: *Izmik'aru, că vizu șa, se spăru* (= s'a spăriat) *mult și si duse an un cătun; Tuntea fitșoru ca vizu că vini tșișă-sa, si sculă și fuzi; Ţea feată, ca zăbovi tănta vacot, fitșoril' nu-u șitară și fuziră casă*. Am putea adăuga din aceleași texte ale lui Th. Capidan, publicate acum (Meglenoromâni, vol. II, Buc. 1928), multe alte exemple de același fel: *Ca-l'tsi stimni* (= când i se întunecă), *iel zisi...*, p. 44; *Că vini bură, la sări fitșoru la marzini* (= când veni un val de apă, îl împinse pe băiat la margine), *și ună capră, că tricū pri cola, tsela fitșoru lə să tșopă și lə să sugă di la capră*, p. 51; [Căinele zise:] *cmo că* (= după ce, când) *ambătărnii, stăpōnu nu mi va*, p. 68; *Ca șitară* (= după ce așteptară s. așteptând) *casă, ca șitară, ca vizură* (când s. pentrucă văzură, s. văzând) *că nu vini, tsela mijlocanu frati zisi...*, p. 61, cf. p. 59 nr. 31/9, p. 74 nr. 39/13.

Ca și *că* au în toate cazurile acestea funcțiune temporală, cu o foarte lămurită nuanță cauzală, care covârșește în cel de al treilea exemplu dat de N. Drăganu (*ca zăbovi tănta vacot*) și

în cel de al treilea *ca* în exemplul pe care l-am citat din Meglenoromâni II, p. 61 (*ca vizură*). Forma *că* ar fi aici numai o variantă mai nouă a lui *ca* după părerea lui N. Drăganu, dar teameiurile opiniei acesteia nu ni le-a arătat. A crezut, se vede, că raportul etimologic și cel cronologic între acest *ca* și *că* trebuie să fie același ca acela pe care-l admite în continuarea studiului său între *daca* și *dacă*. Și Th. Capidan nu mai face nicio deosebire între acest *ca* și acest *că*, scriind în capitolul despre conjuncțiuni: „*ca* și *că* (< *quam*). Are mai multe înțelesuri, după funcțiunile ce ocupă...“ (Meglenoromâni I, p. 183). *Ca* din textele dsale (vol. II) apare câteodată în citațiile și indicațiile dsale din celelalte două volume sub forma de *că*, și invers (cf. pentru *ca*, II p. 44, nr. 17/2, *ca* la III p. 52, însă *că* la III p. 275 s. v. *stim nes*; pentru *că* la II p. 51, nr. 23/5, *ca* la I p. 183 și III 52; pentru *că* la II p. 68, nr. 36/8, *ca* la III p. 52). În aceste părelnice contraziceri ale celui mai autentic cunoscător al dialectelor noastre de dincolo de Dunăre se reoglindește o realitate lingvistică: nezăgăzuita șovăire între formele *ca* și *că*.

Un *că* temporal cu nuanță causală, care desigur că nu s'a dezvoltat prin transformare dintr'un mai vechiu *ca*, se găsea altădată și în dialectul dacoromân: *Avraam părintele nostru, au nu de lucru dereptă-se, că ȳrălță Isacu fiiulu său spre giunghietoriu* (1648: cându rădică pre Isaac fiiul său spre oltariu; 1688: aducând pre Isaac fiiul lui la jărtăvnic; lorsqu'il offrit Isaac, son fils, sur un autel) COD. VOR. 121/4; *Așa și Raavă, curva, au nu de lucru dereptă-se, că luo* (1648 și 1688: priimind; lorsqu'elle rețut) *iscodnicii și pre altă cale-i scoase?* ib. 122/1. Fără ca interpretarea acestor două citații din Codicele Voronețean să pară cătuși de puțin forțată, am putea vedea aici, împreună cu Dicționarul Academiei (v. cã II 1° a), în *că* același cuvânt *ca* și *că* < *quod*. Pe de altă parte însă *că* mai poate avea, întocmai *ca* și *ca*, și funcțiune condițională, atât în dialectul dacoromân cât și în cel meglenoromân, precum se arată de asemenea în Dicționarul Academiei (v. cã II 1° b): dacorom. *să fie certat mai puțin decât că are fi făcut* (MUNT. decât ar fi făcut) *bani răi*. PRAV. 282; meglenorom. *Că muriră*,

iundi-sa gròburli (= dacă au murit, unle li-s. mormintele)? P. N. PAPAHAĞI, MEĞLENO-ROMÂNII, partea II, p. 6 (140) și p. 63 (197). Împrejurarea aceasta îl apropie iar pe acest *că* mai mult de acel *ca* temporal, cauzal și condițional, împreună cu care îl vedem îndeplinind și de o parte de Dunăre și de cealaltă funcțiuni dintre cele mai obișnuite ale lui *dacă*. Oricum, nu este chiar un fapt neîndoielnic că acest *că* temporal ar fi numai o variantă mai nouă a lui *ca* temporal < *quam*, precum a susținut N. Drăganu, nici că s'ar explica dintr'o evoluție organică a lui *că* < *quod*, potrivit cu felul în care ne-a fost prezentat în Dicționarul Academiei. Doar un lucru pare sigur, că îndată ce a început șovăirea între *ca* și *că*, au fost înfrânte și hotarele despărțitoare între funcțiunile particulelor de aceste două forme (*ca* și *că*), deschizând calea unor substituiri și influențe reciproce.

N. Drăganu citează și două exemple aromâne pentru acel *ca*, la care „uneori nu putem spune precis dacă e vorba de înțeles temporal ori condițional“ și din împreunarea căruia cu *de* ar fi luat ființă conjuncțiunea *dacă*: arom. *Fiçorlu fu adus tu odălu țe era și feata-de-amiră. Nâs acătă s-plângă, pri di nă parte cum s-facă aclo, ș-pri di altă parte, ca-l' păru pțân ghine că easte cu nă feată ahântu mușată.* (P. Papahagi, *Basme Aromâne*, p. 2/37) și „*Ț-ul dau calu, dzâse fiçorlu, ma fără căprestu*“. *Ca nu-l' vini ici ghine al si-l'-creapă-muma, cândo avdzâ că fiçorlu nu-l' da căprestu, că știa nâs că cai are căprestu, ațel are ș-calu, ma nu gri țiva, ta s-nu-l duk'ască ca-i nâs și dzâse: „Ma-l vrei, țane-l!”* (ib. 217/9). Am completat puțin citațiile, pentru mai buna lor înțelegere. În cea dintâi, *ca* nu este nici temporal, nici condițional, oricât l-am traduce împreună cu N. Drăganu prin „de vreme ce“, ci are funcțiune cauzală fără de orice altă nuanță. Acest *ca* trebuie adus prin urmare mai de grabă în legătură cu *că*, conjuncțiunea cauzală de generală întrebuintare în toate dialectele române. În citația a doua, funcțiunea lui *ca* e ceva mai greu de definit, fraza luând întorsătură de anacolut. Dacă ar lipsi dintr'însa adversativul *ma* din *ma nu gri țiva*, lucrurile ar fi ceva mai limpezi. Și așa însă *ca*, la a căruia traducere prin „de vreme ce“, N. Drăganu a mai adăugat și „cum“, de asemenea nu poate fi nici temporal, nici condițional, și nu este probabil nici

cauzal, ci modal. Și dialectul meglenoromân și texte vechi dacoromâne cunosc un astfel de *ca* (< *quam*) modal: meglenorom. *ca amno, amno, bātu di ună babă moașă lângă ună tșeșmă*. (Th. Capidan, Meglenoromânii II, p. 61; dacorom. *E Iudeii întru nemică nu-i obiduiiu, ca și tu bi 4re știi*. COD. VOR. 67/7 (cf. DA, s. v. ca¹ A I 1° b).

De asemenea mă îndoiesc că în arom. *dicara*, arom., meglenorom. *cara, cari (cari)* ar fi intrat același *ca* „temporal sau condițional” ca element de compoziție, precum credea N. Drăganu. Asupra acestei conjuncțiuni din dialectele de dincolo de Dunăre nu suntem încă în deajuns de lămuriiți (cf. P. Papahagi, Basmе Aromâne, p. 558; id., Scriitorii Aromâni în sec. XVIII, p. 199; Th. Capidan, Meglenoromânii, I 183, 184, III 52; I. Bacinschi în Probleme sintactice II din Grai și Suflet II, Buc. 1926, p. 259). I. Bacinschi o pune în legătură cu *care*. Poate că e mai apropiat de adevăr, pentrucă nu mi se pare exclus ca acest *care* să fie, nu după cum crede dânsul, pronumele relativ, ci *care* < *quare*, de care am mai amintit.

Nu admit nici existența unui *ca* temporal-condițional în dialectul istroromân, un *ca* pe care N. Drăganu a crezut că-l poate descoperi într'un text cules de Fr. Miklosich: *Si colę cavitat-a pre ur mare libru, si vede ca* („dacă”) *častata maia lu sv. Petru en tota vreme (pir-a vñe fost) n'ato facut de bire*. Fraza întreruptă după *bire* se continuă cu *si ke n'a nič-ura lemozina fakut . . .* (M. Gaster, Chrestomatie rom., II p. 284). Propozițiunile cu *ka* și *ke* (ortografiate astfel la Gaster) sunt deci coordonate, *ka* și *ke* au funcțiune identică, iar traducerea celui dintâiu prin „dacă” este nemotivată. La caz că acest *ka* nu este *ke* tipărit sau notat greșit, ar putea să fie vechiul *că* < *quod*, devenit *ca*, pentrucă este un element proclitic și pentrucă orice *ă* proton se prefăce în dialectul istroromân în *a*.

După materialul pe care îl avem până acuma la îndemână este mai pre sus de orice îndoială că în afară de dialectul dacoromân *ca* temporal și condițional se găsește doar încă în dialectul meglenoromân, iar *ca* în funcțiune de interjecție numai la noi și la Aromâni. Atâta ajunge, ca să credem că cel puțin această conjuncție *ca*, atestată la noi numai în texte vechi, e străromână.

Foarte veche este, după cum ne-am convins, și șovăirea între formele *ca* și *că*. Desigur că materialul nostru informativ ar fi fost mult mai bogat și mai variat, dacă autorii de glosare și editorii de texte dialectale nu s'ar fi lăsat conduși de gândul, ca de o axiomă, că orice *ca* sau *că* ține sau de *ca < quam* și *ca < quia* sau de *că < quod*. Glosarele în deosebi, preocupate mai ales de considerații de ordin semantic și neglijând pe cele de ordin sintactic, ne dau doar indicații extrem de sumare și insuficiente.

Un *deca* ieșit din împreunarea unui „adverb temporal“ *de* (= „din momentul...“, „din clipa...“, „din timpul...“) cu acel *ca* (= „cum“, „când“) temporal, mai ales temporal, și condițional, pe urmele căruia am umblat în cele precedente, fi-rește că n'ar fi putut să-și înceapă evoluția sa funcțională decât în calitate de conjuncțiune temporală. Desfășurarea ulterioară a funcțiunilor ei s'ar fi întâmplat deci pe căi similare ca cele presupuse de N. Drăganu pentru conjuncțiunea *de*. Așa prezintă într'adevăr lucrurile și în articolul *dacă*, scris de el, în Dicționarul Academiei, unde admite totuși că cel de al doilea element de compoziție ar putea să fie, pe lângă *ca*, și *că*. Cum îi cunoaștem concepția, desigur că s'a gândit la acel *că* temporal, mai rar condițional, pe care în cărțile noastre vechi și în dialectul meglenoromân l-am văzut în concurență cu *ca*. Am înțeles, vorbind despre *de*, cât de greșit este cine vrea cu orice preț să așeze începutul funcțiunilor unor asemenea conjuncțiuni în funcțiunea temporală.

Mai surprinzător este însă că N. Drăganu a deosebit în Dicționarul Academiei, în afară de acest *dacă* un al doilea *dacă*, pe care l-a numit de asemenea conjuncțiune și l-a explicat, ca și Al. Philippide înaintea lui (Viața Românească XV, Iași 1909, p. 368), din *da* (= „dar“) + *că*, explicare despre care a crezut în Dacoromania III, p. 283, că „trebuie înlăturată“. I. Bacinschi l-a crezut pe „*dacă nu vreu?!*“ din „*Ia du-te încolo!*“ „*Dacă nu vreu?!*“ „începutul unei fraze, care rămâne nesfârșită“, început care în nemijlocită continuare era să fie subordonat unui răspuns ca „*Te voiu sili*“. (CONV. LIT. XLIV, 1910, p. 236). Exemplele pe care le citează N. Drăganu, sunt următoarele: „*N'auzi, drăguță...*“ „*Dacă nu-s surdă, cucoană... nu te ră-*

guși degeaba“. ALECSANDRI, T. 602. *Auzi; să nu mă grăbesc [să mă 'nsor], când m'am aprins? . . . Dacă doar nu-s un poponet să m'aprint și să mă sting pe mică de ceas.* ib. 814. „*Mai auzit-ai dumneata, cumnată, una ca asta, să fure Ion pupăza . . . ! . . .*„, *Ce spui, cumnată. Dacă l-aș ucide în bătaie când aș afla că el a prins pupăza s'o chinuiască!*“ CREANGĂ, A. 56. „*. . . te rog să măi cu băgare de samă, ca să nu-mi prăvăli nora!*“ „*Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltaieri, ju-pane Strul . . .*“ id. P. 115. „*Gândeam că te-i fi dus prin lume după berbantlăcuri de-a tale.*“ „*Dacă doar de lume am fugit!*“ ib. 314. „*De ce măi plângi, tată?! Amu m'ai batjocurit, și amu plângi?*“ „*Dacă, dragul meu, numai pe tine te-am avut și amu și tu te duci . . .*“ MORARIU, D. N. 7. „*Ce folos de atâta mînte, dacă n'o poți scoate la capăt cu dânsa! Parcă-ți vorbește în dodii!*“ „*Dacă și noi, măi fraților, procopsiți am mai fost să n'o întrebăm că în ce pilde ne vorbește!*“ ib. 44. N. Drăganu a mai adăugat un exemplu din graiul său dela Năsăud: *Pleacă Ion mâne . . . Dacă numa de-ar pleca odată . . .*

Am înțeles, cred, că în citațiile acestea *dacă* nu este conjuncțiune, ci interjecțiune. Replicile pe care le introduce au ceva din felul exclamațiilor sau sunt chiar exclamative. Cei familiarizați cu graiul moldovean am putea să-l înlocuim pe *dacă* în toate cazurile acestea prin interjecțiunea *de!* (aceasta având ca variantă foarte obișnuită forma *dă*, formă care apare și ca variantă, intrată în uzul general doar în Muntenia și în Banat, a prepozițiunii și a conjuncțiunii *de*; v. DA s. v. *de*³ și *de*²). Iată exemple, alese mai mult la întâmplare, în care *dacă* ar putea să ia locul lui *de*: *Lumea clevetește când vede un boier muncind muncă proastă. Dă, asta nu-i dat boierilor.* CONTEMPORANUL, VI² 218. *Știu că nu m'a mai pierde Dumnezeu pentr'o bucățică de pâne. Dă, sântem datori a ne ajuta unii pe alții.* CREANGĂ, P. 330. *În loc să trimiți portretul însuși . . . îi trimiți o fotografie oarecare. Dă! erai foarte distrată în clipa expediției.* I. TEODOREANU, M. II 401.

Adevărat că e o deosebire de nuanță între interjecțiile *de* și *dacă*. Articulația lui *de* se sfârșește cu o depresiune a vocii, care face impresia unei pauze de ezitare, de meditație sau prin

care se schițează parcă un gest de îngăduință pe care o ceri, dar câteodată și de care faci parte omului cu care stai de vorbă. De fiind în felul acesta puținel detașat de restul frazei, anunță o obiecțiune, dacă e cuprins într'nsa.

Câteodată, *dacă* ar putea fi înlocuit și prin interjecția *dec!* (=fugi de acolo!“, „ce-ți dă prin gând?!“, „vorbă să fie!“, „nici vorbă!“), aceasta dând expresie unei mai hotărâte tăgade. Repet vreo două din frazele înșirate mai sus, dar cu asemenea schimb de interjecții. Adevărat că ele își pierd în felul acesta rezonanța lor moldovenească: „*N'auzi, drăguță...*“ „*Dec! Nu-s surdă, cucoană... s. Auzi, să nu mă grăbesc [să mă'nSOR], când m'am aprins? ... Dec! doar nu-s un poponet... s. să nu-mi prăvăli nora!*“ „*Dec! Doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltaieri...*“ s. „*Gândeam că te-i fi dus prin lume...*“ „*Dec! Doar de lume am fugit!* Adaug pentru comparație exemple cu un *dec!* autentic și original: (Ion) „*Mă duc... să nu mă bați... să nu dai!* (Anca) *Dèc! de ce să te bat...? du-te sănătos*“. CARAGIALE, T. 22, și chiar și la moldoveanul I. Creangă: *În ce te bizui, de te îndârjești așa, nepoate? Dec! Nu cumva ai pofti să-mi iai vișica pentr'un cuc armenesc?* CREANGĂ, A. 57.

Conjecțiunile *de* și *dacă* îndeplinesc în cea mai mare parte funcțiuni sintactice identice. Să fie oare o întâmplare numai că alătura de una și alta se găsește câte o interjecție omonimă? Fie în funcțiune de conjuncție, fie în funcțiune de interjecție. *dacă* este același cuvânt, iar interjecția *de*, dacă își trage originea și din altă parte, are după toate probabilitățile una din rădăcinile sale și în conjuncția *de*.

E bine să nu trecem cu vederea aici că și *de* și *dacă* iau și în alt caz înfățișare de interjecție, deși își păstrează foarte simțită încă și calitatea de conjuncție. E vorba de formulele de expresii dezvoltate din fraze construite condițional, dar a căror apodoză a rămas neexprimată, ca având un cuprins care se înțelege dela sine din situație și context. În lipsa unei apodoze, *de* și *dacă* pierd rolul unor particule cerute de interdependența dintre două propozițiuni. Protază devine în felul acesta expresia unei dorințe: *„Îl aștept nerăbdător pe Gheorghe. De (s. dacă) ar veni mai curând!* (adică: de ar veni mai curând, aș scăpa de o

grijă s. m'aș bucura s. bine ar fi, etc.), sau expresie a ceea ce ar fi de dorit, cu putere restrictivă, datorită mai ales unor particule ca *numai*, etc., pentru afirmația după care urmează: *Gheorghe este un băiat admirabil; numai de (s. dacă) n'ar umbla atâta drumurile* sau se preface în exclamație corespunzătoare unui sentiment de admirație, de bucurie, de groază, etc.: *A fost o sărbătoare ca nealta. De (s. dacă) ai fi văzut ce de-a steaguri, ce cântece, ce jocuri!* Și acum iată vreo câteva citații și pentru asemenea funcțiune: *Măcar de s'ar îndrepta căile mele, ca să păzesc dreptățile tale* (Utinam dirigantur viae meae ad custodiendas justificationes tuas)! BIBLIA (1688), 420; *Cartea ta într'adevăr minunată este!... numai de n'ar ameți mîntea.* EMINESCU, N. 49. *Iapă neagră de furat. Lupii de te-ar fi mîncat! Pentru tine șed legat.* RETEGANUI., TR. 34/32; *Și soarele mirat sta 'n loc, Că l-a ajuns și-acest noroc, Să vadă el atâta joc P'acest pămînt! De-ai fi văzut cum au jucat Copilele de împărat... De-ai fi văzut jucând voioși Și Feți-voinici, și Feți-frumoși, Și logofeți. Ba Penes-Împărat văzând Pe Barbă-cot, piticul... L-a pus la joc!* COȘBUC, B. 22. — *Dacă nu m'ar simți nimeni, când voiu fugi!* DELAVRANCEA, PAR. 241. *Numai în grădina ursului, — dacă-i fi auzit de dânsa — se află sălăți de acestea.* CREANGĂ, P. 211. „*Dacă și tu nu te mai astâmperi!* (sub-înț. ai căzut cu mâinile 'n noroi, vorbind de un copil neastâmpărat ș. a.)“ SCRIBAN, D. s. v. *dacă*. Numai o întâmplare face că nici la N. Drăganu, nici prin dicționare nu găsim mai multe exemple pentru acest *dacă*.

Nu dela asemenea construcțiuni trebuie să pornim, ca să pricepem apariția lui *dacă* în funcțiune de interjecție. Conjunțiile condiționale au primit în cursul vremurilor și în alte limbi, indeosebi și în alte limbi romanice (cf. W. Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Spr.* III, p. 691—692), înfățișeri ca cele pe care le-am discutat acum în urmă. B. Dimand (op. cit., p. 2—3) citează din Dante: *Se la vostra memoria non s'imboli... , Ma s'ella viva sotto molti soli. Ditemi*, iar particulă a dorinței este foarte adesea și germ. *wenn: Sehnsüchtig erwarte ich ihn. Wenn er nur schon mal herkäme!*

În ce privește evoluția fonetică a lui *dacă* (cu variantele *deca*, *deaca*, *daca*, *deacă*), N. Drăganu a admis părerile lui W. Meyer-Lübke, adăugând vreo câteva precizuni de amănunt. Forma cea mai veche a conjuncțiunii acesteia ar fi așa dar *deca*. Ea „pare“ să fi fost accentuată pe silaba ultimă. Acest fel de accentuare „trebuie“ să se fi păstrat în „unele regiuni“ cât timp s'a păstrat, cu sensul ei distinct, și conjuncțiunea *ca* în limbă și cât timp s'a simțit legătura dintre acest *ca* și *deca*, scris, chiar *decà* uneori, d. ex. în Biblia din 1688 sau în Psaltirea lui Ioan din Vasluiu din 1710. Disparația lui *ca* < *quam* cu funcțiune de conjuncțiune deosebită, ar fi făcut cu puțință trecerea accentului de pe silaba a doua pe silaba întâia. „În epoca cea mai veche a literaturii noastre“ uzul ar fi șovăit între cele două accentuări. Texte care indică altfel accentul, îl scriu din cauza aceașta neaccentuat pe *dacă*. Ar fi cu neputință să admitem, în felul lui O. Densusianu (Hist. II, p. 59) și al lui I. A. Candrea (Psal. Sch. I, p. 130), că *deca* a fost neaccentuat în frază, pentru că astfel nu s'ar mai putea explica formele *deaca*, *daca*, *deacă* și *dacă*. Mutarea accentului în silaba întâia ar fi avut ca urmare metafohia lui *e* înaintea lui *a* din silaba următoare. Acest *a*, pierzând accentul, ar fi devenit apoi prin „slăbire“ *ă*. Prin asimilare sau pe urma schimbării lui *e* de după *d* în *ă*, *ea* din *dea-* s'a prefăcut în *a*. În articolul său din Dicționarul Academiei, N. Drăganu a mai întrevăzut și altă posibilitate: „Formele *deacă* și *dacă* pot deriva atât din *deaca*, cu prefacerea lui *a* finad aton în *ă*, cât și din *de* „din momentul...“, 'din clipa...', 'din timpul...' + *că*“. Apoi mai adaugă în continuare: „Din *deacă* s'a dezvoltat *dăcă* și *dăcă*, pe care le găsim alături de *deacă* și *dacă* (cf. și megl. *decă*)“, înregistrând și aceste două variante după citațiile făcute în altă parte a articolului.

Desigur, diftongarea lui *e* din *deca* sau *decă* n'ar fi fost cu puțință, dacă *e* n'ar fi fost accentuat cândva. Explicările date până acuma unei asemenea accentuări sunt însă fundamental greșite. Cum ar fi putut să ia ființă din două particule neaccentuate, *de* și *ca* (s. *că*), un cuvânt accentuat, și încă un cuvânt care și el este o particulă din categoria conjuncțiilor, lipsite de accent în frază? Și această conjuncțiune să fi putut fi și accentuată încă

pe la 1710! Apoi, *deca* trebuie să fi purtat accentul mai întâi pe silaba finală, pentrucă altfel formele în *-a* ar fi inexplicabile, iar pentru mutarea accentului asupra lui *e* nu putem descoperi în toate raționamentele acestea niciun argument. Cuvintele vechi, deci cele de origine latină înainte de toate, își păstrează în general accentul lor original. De ce ar face *deca* aci excepție? Nu poate fi vorba aici de nicio necesitate sau rațiune lingvistică, ci doar de constrângerea pe care au simțit-o linguiștii, când altfel n'au putut ieși din încurcătură, decât explicând metafonia lui *e* prin asemenea schimbare de accent.

Două particule neaccentuate s'au împrumutat adesea dând un cuvânt nou, îndeosebi o prepoziție sau o conjuncție. Fie că le scriem astăzi, urmând rigorile îndreptarului nostru ortografic, într'una sau despărțind elementele lor de compoziție, fraza le-a cuprins și le cuprinde în aceeași unitate fonetică și le-a lăsat mereu neaccentuate. De multe ori este chiar *de* întâiul element de compoziție în cazurile acestea, dar nicio singură dată nu s'a prefăcut în compusele de felul acesta un *e* în *ea*, din cauza unui *e*, *a* sau *ă* din silaba următoare: *peste*, *prespre*, *de pe*, *dela*, *de să*. Cum ar fi putut să apară metafonia aceasta în cazul lui *dacă* numai ca o abatere protivnică tuturor împrejurărilor în care s'a desvoltat sau n'a fost cu puțință acest fenomen?

În căutarea unor cazuri similare, care ar putea spori probabilitatea teoriei despre metafonia lui *e* din *deca*, descoperim doar un singur *deala*, în loc de *dela* în Psaltirea Hurmuzache: *Să se ude picioarele tale în sânge, limba cânrilor tăi deala dânsu dela vrăjmași* (διὰ τὰ βαρῆ ὁ ποὺς σου ἐν τῷ αἵματι τῶν ἐχθρῶν σου, καὶ ἡ γλῶσσα τῶν κυνῶν σου ἐξ αὐτοῦ; ut intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis, ab ipso: Psal. SCH.: se ude-se piciorul tău în sânge, limbibile chinilor tăi de dracul, d'insu; BIBLIA (1688): pentru ca doară s'ară văpsi piciorul tău cu sânge, limba cânilor tăi den vrăjmași, dela dânsul; afin que ton pied et la langue de tes chiens s'enfoncent dans le sang de chacun de tes ennemis). CANDREA, PS. 129/25.

Locul pe care l-am citat din Psaltirea Hurmuzache cuprinde, după cum se vede, o traducere stângace, pe care copistul desigur că n'a prea înțeles-o, întocmai precum nu i-am putea găsi un sens clar nici noi. În semiobscuritatea a ceea ce ar fi trebuit să spună, voia sau credea că spune prin fraza pe care o copia, îi va fi licărit copistului la locul prepozițiunii *dela* cuvântul *deala*, forma articulată a substantivului *deală* „faptă, meteahnă, vină“ (v. DA. s. v. de ală) sau poate imaginea grafică a prepoziției paleoslave *dělja* scrisă în vechile texte slave bisericești și *Дѣла* și *Дѣла* (v. Fr. Mihlosich, Lex. palaeoslov). Ba, și un simplu lapsus calami l-ar fi putut așeza pe *ѣ* în locul lui *ѣ*. Acest *deala* din Psaltirea Scheiană, neîntâlnit în altă parte, este așa dar o greșală de scris, care nu dovedește nimic pentru metaforia lui *e* din *deca* \geq *deaca* $>$ *daca* sau *decă* \geq *deacă* $>$ *dacă*.

După toate acestea cred că nu mai trebuie să ne îndoim de loc că *dacă* a fost la începutul începuturilor sale un cuvânt accentuat în frază, care devenind conjuncțiune și-a pierdut apoi accentul. Astfel au putut să se desvolte și forma *decă* și forma *deacă* pe când cuvântul se mai rostea cu și fără accent, mai mult sau mai puțin accentuat. Negreșit că și *-ă* e terminațiunea mai vechea a cuvântului acestuia decât *-a*, pentru că un *a* neaccentuat ar fi aici cu totul înafară de evoluția generală a limbii. Oricare ar fi etimologia cuvântului, încheierile acestea sunt pe cât se poate de neîndoielnice. Ele își găsesc întărirea și prin faptul că ne ajută să ne lămurim și asupra altor probleme, care au rămas în cele precedente fără de răspuns.

Funcțiuni sintactice ca ale lui *decă* îndeplineau și conjuncțiunile *să* (în formă mai arhaică *se*) și *de*: *iară se ceva după alte ceareți, după legea băseareciei se se dezlege* (1648: *iară să căutați de alte lucruri, în adunarea rânduită dezlega-să-va*; 1688: *iară de pentru altuceva cercați, întru cea pre-leage-adunare să va dezlega*). COD. VOR. 13/4; *nevoia-se se ară puteare fi lui în dzua cindzeciloru se fie întru Ierusalimū* (1648: *grăbiea de ară putea el... să fie...*; 1688: *sârgueia de va fi cu puțință lui... să fie*). ib. 18/4; *spu-are-mi se Rimleanu ești* (1648: *spune-mi să ești tu Rimleanu*;

1688: spune-mi mie de ești Râmlean)? ib. 44/12; iară se duhulu grăi lui (1648: iară să i-au grăit lui duhul; 1688: iară de au grăit lui duh) sau îngerulu, se nu nă protivimu lui Dumnedzeu. ib. 48/11; se amu întru nedereptate ficu (=feciu „am făcut“; 1648: iară de am greșit; 1688: pentrucă de am făcut strâmbătate) ceva dostoinică morției, nu me leapădu de a muri; iară se (1648, 1688: de) nu iaste nemică . . . , nemică nu me poate acelora da. ib. 67/7, 11; sau înlocuit de *de*, când s'a ivit nevoia de a se mai pune odată conjuncțiunea înaintea predicatului prea îndepărtat; *e se Dimitrie acesta și ceai ce sântu curusulu meșteri, de au cătră nești* † *re cuvântu* (1648: iară de are Dimitrie și meșterii carii sânt cu el treabă cu cineva), *neguțători sântu și antiptati sântu* . . . ib. 12/11. În toate cazurile aceste în locul lui *să* ar putea să se găsească și conjuncțiunile *de* și *decă*, acesta din urmă având în Codicele Voronețean forma *deca*. (Pentru *de* și *deca* v. Dicționarul Academiei, fasciculele cu articolele acestea fiind în curs de publicare, sau celelalte dicționare, dar și numeroase citații făcute în cursul expunerilor noastre).

Conjuncțiunile *de* și *să* având funcțiuni identice, din ele s'a format în vremuri foarte vechi, desigur în epoca străromână încă, o conjuncție nouă, *de se* (apoi > *de să*): *dzise cătră cela ce sta sutașului Pavelu de se omulu cela Rîmleanulu fără osându bi* † *re iaste voăo a-l bate* (1648: zise Pavel suțașului carele sta acoloa: „Oare slobod e voao omul Rîmlean și nevinovat să-l bateți“; 1688: zise Pavel cătră sutașul, cel ce sta, de e slobod voao a bate om Râmlean și nevinovat; vous est-il permis de fouetter un citoyen romain sans qu'il soit condamné)? COD. VOR. 44/4; *De se* (1648: de) *nești* † *re pare-i credinciosu a fi întru voi, neînfrându-și limba sa, ce blăznește* † *rema sa, aceluia iaste deșartă credința*. ib. 115/10. Acest *de se* s'a păstrat până astăzi în dialectul aromân și cel meglenoromân: arom. *ntribară un om disi știe vrără hane s-l-aspună*. P. PAPAĞAGI, BASME AR., p. 147/19; *mine aștiptam z-ved di-se va-și yină mintea si spuși singur, că di prota dzuă șteam că tine fuși furlu*. ib. 176/34; *cum sunt Ūvreil'i, l'i*

ntribă di-se au țiva tră vindere. ib. 236/10; *s-lu ntreabă di-se-l cunoaște pi (?) frate-su.* 426/7; — meglenorom. (exemple care i-au fost comunicate lui N. Drăganu de Th. Capidan) *Fitșorli s dusiră si veadă disi vini muma lor.* DR. III 274; *nu știu disi va s-poți si yin astară la noi.* ib.; *năs m'ntribă disi loai vărănă carte de-acasă* ib.

Vârsta mare a lui *de se* nu poate fi tăgăduită deci. Oricum l-am ortografiat astăzi, *de se* este un singur cuvânt, o singură conjuncțiune, în care cel puțin la început subiectul vorbitor deosebea totuși cele două elemente componente, cu aceeași funcțiune întrebuițându-se în același timp și *de* și *se*. Și *de* și *de se*, și *de* și *decă*. În opoziție cu *dése*, pluralul feminin al adj. *des*, *deasă*, *de se* a rămas și a reapărut cu atât mai ușor în conștiința subiectului vorbitor o particulă compusă din cele două conjuncțiuni de aceeași valoare funcțională. Dela *de se=de=se (să)* s'a ajuns prin urmare la ecuația *decă=de=că*. Subiectul vorbitor l-a simțit așa dar pe *decă=de+că*, „descoperind“ într'insul același *de* ca în *de se*. Va fi intervenit, se vede, și împrejurarea că *decă* avea uneori aceeași funcțiune ca și *că* (conjuncțiune cauzală înainte de toate). Astfel și-a făcut apariția conjuncțiunea condițională și temporală *că*. Șovăirea dintre *că* și *ca*, de care am vorbit și pe care am explicat-o, a făcut apoi ca pe lângă *că* temporal și condițional să avem și un *ca* temporal și condițional și ca alături de *decă* să apară varianta *deca*. Forma aceasta din urmă a putut să ne vină și pe altă cale. În funcțiune de interjecție, *dacă* e adesea urmat de *doar*, fapt asupra căruia N. Drăganu ne-a atras îndeosebi atențiunea. Intocmai precum *că adoară* a dat *ca doar(ă)*, *decă adoară(ă)* trebuia să dea *deca doar(ă)*. Ceea ce se dovedește însă înainte de toate din câte am observat acum în urmă, e că *deca (decă)* nu a fost compus din *de* și *ca* (s. *că*), ci descompus în *de* și *că* (s. *ca*).

Desvoltarea lui *decă* până la *dacă (daca)* nu mai are nevoie de nicio explicare. În legătură cu ea nu s'a putut ivi nicio nedumerire. Cum și particula *de* are adesea și pe o arie foarte întinsă varianta *dă*, cu *e* trecut la *ă* după *d* ca în foarte numeroase alte cazuri, în loc de *dă* pronunțându-se câteodată și *dă*, și *dăcă*

și *dacă* au o înfățișare fonetică ușor de înțeles, *e* din *deacă* având aceeași soartă ca *e* din *de*.

În ce privește răspândirea lui *dacă*, obișnuit în toate regiunile dacoromâne, în celelalte dialecte dăm până acuma de abia de urmele lui. Dela Meglenoromâni îl pot cita numai o singură dată, în proverbul *Di că si neacă iel, și tu?* „dacă se înneacă el, și tu să te inneci?“ (Th. Capidan, Meglenoromâni II, p. 191, nr. 476; cf. DR. III, p. 277). Conjuncțiunea *dacă* e atestată cel puțin de două ori și la Istroromâni: (cu funcțiune cauzală) *si ȝe-l-ntrêbe ke ȝ-ă verit, de c-are* (cit. *dec'are* „dacă are“!) *ıṛke vṛeme scoro sâse ân si podiȝe* „și el îl întreabă că de ce a venit, dacă (=„de-oarece, pentrucă“) are încă vreme aproape șase ani și jumătate“ (S. Pușcariu, Istroromâni I, p. 46 (162), nr. 18/56, cf. II, p. 263, § 256); (cu funcțiune temporală, din materialul cules de Antonio Ive) *deka murí vei face pamete* „dopo la morte farai giudizio“ (id. ib. II, p. 263, § 257). Nu cunosc până acuma niciun asemenea exemplu aromân. Se vede că întocmai precum noi Dacoromâni ne-am folosit mai drag dela o vreme de *dacă*, la fel Aromâni și Meglenoromâni l-au întrebuițat mai mult pe *de se* (despre acesta v. mai sus), pe care l-au păstrat până astăzi. La Istroromâni, la Aromâni și la Meglenoromâni s'a schimbat însă mult situația și pe urma altor împrejurări, în parte și prin influența graiurilor vecine. În Atlasul lingvistic român, partea I, vol. II, harta 273 dăm de următoarele traduceri, în cele trei dialecte, pentru dacorom. *dacă n'ar fi fost dânsa*, ca răspuns la întrebarea directă care a fost pusă subiectelor anchetate: istrorom., punctul 01 *se nu ra fost fi mȝa mul'ere*, 02 *se nu ra fost fi a me mul'ere*; arom. 05 *cara s nu era ml'ere mé*, 06 *ca s nu iará ia*, 08 *mací nu ȝara [sau] nu fu mbl' rȝa mȝa*, 09 *ma s nu ȝirá ȝia*; meglenorom. 012 *acú* (<bulg. *ako*) *nu-i-rá cásăȝá*, 013 *ácu nu-ȝ-rá mul'are me'*.

Variantele dacoromâne ale lui *dacă* nu prea au nici arii geografice deosebite, nici o ordine cronologică în care s'ar deosebi unele de altele. Ne vom folosi aici mai ales de materialul lui N. Drăganu din Dicționarul Academiei. Dacă îl găsim pe *deca* de 21 de ori în Codicele Voronețean, iar în Psaltirea Scheiană nu-

mai surprinde, după ce am cunoscut felul în care lucrau vechii traducători. Până astăzi se spune *deca* și în cu totul altă parte, astfel la Românii din Sârbia (GIUGLEA—VÂLSAN, R. S. 111/26. De forma *deca* dăm și în Pravila lui Vasile Lupu (numai PRAV. 27), dar și de forma *deacă* (numai PRAV. 601), forma obișnuită în cartea aceasta fiind altfel *daca*. Pravila lui Matei Basarab în schimb are numai *deaca*, cu excepția unui singur *daca* (PRAV. 296). Ne-am călăuzit aici după glosarul („index“) lui S. G. Longinescu, editorul și comentatorul celor două pravile. *Deaca*, forma care pare astfel mai caracteristică pentru graiul cărturarilor munteni de pe la mijlocul veacului XVII, e și a lui Coresi, din veacul XVI, și apare și într'una din glosele moldovenești din același secol, publicate de I. Bogdan (*deaca se va mearge*, CONV. LIT. XXIV, 735). În Doinele și Strigăturile din Ardeal publicate de I. U. Jarník și A. Bârseanu, stă alături de acest *deaca* și *deacă*, *dacă daca*, și chiar *dăcă* (v. și glosarul lui I. U. Jarník). Forma *daca*, pe care am mai întâlnit-o și pe care am văzut-o, consultând Pravila lui Vasile Lupu, mai la îndemâna cărturarilor moldoveni de pe la mijlocul veacului XVII, e atestată pentru anul 1591 la Târgu-Jiu, iar printre cărțile de literatură populară, care o întrebuițează, amintesc și pe cele ale lui Ispirescu. Pe *deacă* îl mai întâlnim d. ex. în Lexiconul lui Mardarie din sec. XVII și la Al. Odobescu. Pe *decă* îl cunoaștem dintr'un document scris în 1601 la Suceava din Bucovina și dintr'o poezie populară dela Odorhei, pe *dăcă* și *dăcă* și din alt material de folclor transilvănean decât al lui Jarník-Bârseanu. Forma *dacă* este astăzi cea literară și mai răspândită (Alexandrescu, C. Negruzzi, Alecsandri, Eminescu, Vlahuță, Coșbuc, Delavrancea, Sadoveanu, Creangă, etc., etc.; forma e atestată pentru întâia oară, dacă nu greșesc, în lexiconul lui Mardarie).

Tabloul nostru este extrem de sumar, dar suficient, cred, spre a arăta că delimitări geografice și cronologice între variantele lui *dacă* nu prea sunt cu putință. Se desprinde din el mai degrabă imaginea unui amestec tot atât de vechiu ca cea între *ca* și *că*, acesta, mai ales, având reflexe în toate dialectele. În desfășurarea lucrurilor acestora, înrăurile între *dacă* pe de

o parte și *că* și *ca* pe de altă parte, pornesc dintr'o parte și din alta. Desfacerea lui *decă* în *de* și *că* a avut aici un rol fundamental.

Să întregim deocamdată constatarea aceasta cu celelalte fapte dovedite, mi se pare, în expunerile noastre de până acuma pri-vitoare la *că* și *ca*.

Pe lângă *ca* < *quam*, *ca* < *quia* și *că* < *că* + *a-* (*că* *adoară* > *ca doară*), trebuie să deosebim un al patrulea *ca* desprins din *deca* sau înlocuindu-l pe *că* din *decă*. Acest *ca*, identificat ca valoare funcțională cu *de* și *dacă*, primește și funcțiunile acestora de conjuncțiune temporală sau condițională, dar și de interjecțiune. *Că* din *decă* iară, se amestecă cu *că* < *quod*, dându-i și acestuia sau cel puțin sporindu-i aceleași funcțiuni. Pe urma acestor desvoltări se produce un larg amestec între formele *că* și *ca*, acestea putând fi ale tuturor particulelor din chestiune, înafară de *ca* < *quam*.

Și acum, în sfârșit, să ne oprim mai stăruitor la întrebarea căreia i-am căutat un răspuns în toate paginile acestea: care este etimologia lui *dacă*? Nu pot să fac o afirmațiune prea categorică, ci să spun doar ce mi se pare mai probabil. Zic mai probabil, deși nedumeririle mele s'au risipit tot mai mult.

Explicându-l pe *adecă* și dându-i etimologia (<*adest eccum*), am arătat într'o notă dela sfârșitul aceluși articol (p. 681, în extras p. 9) că după părerea mea *dacă* derivă mai de grabă din *deest eccum* decât din oricare dintre împărecherile de particule propuse până acuma sau din vreo particulă slavă, cum li s'a părut unora. Adevărat că am ajuns la *deest eccum*, ca la o expresie opusă lui *adest eccum* și pentru că cred în etimologia *adest eccum* > *adecă*. Compusele lui *esse*, ca *abesse*, *adesse*, *desse* nu s'au păstrat în România după cunoștințele noastre de până acuma. În țările ei de Vest își fac apariția câteodată de cu vreme, doar sub influența limbii latine, deci pe cale cărturărească. În schimb se întâmplă ca *eccum* să se contopească pe alocuri cu un radical verbal, așa în v. -prov. *vec* (< imperativul lui *videre* + *eccum*), ca și în it. veagl. tosc. *vecco* și aret. *vecchelo* (v. W. v. Wartburg, Franz. et. Wb. s. v. *absens*, *desse*, *ecce*). Expresia *deest eccum*, și cea de *adest eccum*, poate ar fi putut să

se păstreze la noi, gășind sprijin în vreo expresie autohtonă de aceeași factură conceptuală, sau să reapară ca un calc al unei expresii similare. Din *deest eccum*, cu accentul lui propriu pe care l-a pierdut apoi, se explică ușor toate variantele lui *dacă*. În ce privește soarta lui *-u* > *-ă*, trimit la cele spuse despre *adest eccum* > *adecă*. Stăruiesc din nou asupra împrejurării că acest *-u* nu poate fi socotit ca orice alt *-u*, în cuvinte (*caput, lupus, longus*, etc.) care își păstrează accentul în deplinătatea lui. Ne reamintim și de alte cazuri de tratament îndoit al lui *o(u)*. *Longum* a dat ca adjectiv *lung*, dar ca prepoziție, deci pierzând accentul în frază, *lângă, o(≧ u)* și *-u* având în cazul din urmă cu totul altă soartă. Nu e nevoie prin urmare să plecăm nici dela *longo*, nici să-i adăugăm lui *longum* pe *ad*, construind o compoziție necunoscută celorlalte limbi romanice, mai ales că acest *ad* s'a păstrat doar și în limba română, în limba veche întrebuițat și mai adesea, fără ca *a* (*a munte, acasă, afară, a face*, etc.) să se prefacă în *ă* (cf. W. Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Spr.* III, p. 241 și 483, id., *Rom. etym. Wb.* nr. 5119; O. Densusianu, *Hist.* II, p. 26; I. A. Candrea—O. Densusianu, *Dict. etim.* nr. 1023; S. Pușcariu, *Etym. Wb. d. rum. Spr.*, nr. 979, id. în *Dacoromania X*, p. 286—287 și *DA. s. v. lângă*).

Chiar dacă nu am admite etimologia propusă, funcțiunile lui *dacă* ne-ar face să presupunem că acel cuvânt necunoscut din care și-ar trage obârșia, a avut un cuprins semantic ca al lui *deest eccum*.

Să recitim frazele citate mai sus, după materialului lui N. Drăganu din *Dicționarul Academiei*, cu *dacă* în funcțiune de interjecțiune. Comun tuturor e că neagă sau, cel puțin, pun la îndoială o idee cuprinsă, și uneori și rostită, în cele precedente. Să ne oprim chiar la cea dintâi dintre acele fraze: (Ferchezanca, în parte:) *Se vede că-i surdă, sărmănica*. (strigând tare) *N'auzi drăguță... aș dori o odaie...* (Tița:) *Dacă nu-s surdă cucoană... nu te răguși degeaba*. Replica introdusă prin *dacă* nu îngăduie bănuială, simțită din atitudinea luată și cuvintele rostite de Ferchezanca, că Tița ar fi surdă: „Nu există (surzenie)!”, deci „*deest eccum* (scil. *surditas*)“ > *dacă*. Dialogul în limba română ar putea să ia și altă întorsătură, cu o formulă de tăgădă,

calitate pe care a avut-o și *deest eccum*, în loc de *dacă*: „N’auzi drăguță...?” „Nici vorbă de așa ceva (s. ești foarte greșită ș. a.). Nu-s surdă, cucoană...”. Pe acest „deest eccum” (=nu este; nu există) îl simți și mai prezent când *dacă* ar putea fi înlocuit, cu o ușoară modificare de nuanță, prin *dec*, în deosebi în cazurile când după *dacă* urmează doară: „Gândeam că te-îi fi dus prin lume...” „Dacă doar de lume am fugit!” s. „Dec! doar de lume am fugit”, adică „Nu!” s. „De loc! Doar de lume am fugit”.

Dec! „fugi de acolo; ce-ți dă prin gând; nu mai vorbi; nici vorbă; nu se poate; nu există; ferească Domnul” etc., este o interjecțiune de mai hotărîtă tăgadă decât *dacă*, având de aceea și un accent mai puternic. Nimic nu ne împiedică să-l credem totuși sau chiar din cauza aceasta de aceeași origine ca și *dacă*. *Deest eccum* păstrând nescăzut accentul său, -u trebuia să amuțească ca și la adj. *lung*, la subst. *luș*, *cap*, etc., etc.

În Munții Apuseni există o expresie adverbială *deadeca* (= *de-a-deca*) cu înțelesul de „în zadar, pentru o nemica toată, de geaba”. Ea ne reamintește de altă expresie adverbială, formată cu *adecă*, anume *la(o) adecă*, pe care am explicat-o, când am dat etimologia *adecă* < *adest eccum*. *Deadeca* are aceeași terminațiune -a ca și multe alte expresii adverbiale (*de-a-bușilea*, *de-abașca*, etc.) și îndeosebi ca sinonimele sale *degeaba* și *de-a ficea*, precum se spune prin părțile bănățene (v. DA s. v.). Pe *deadeca* îl găsim de repețite ori în cartea lui V. Copilu-Cheatră „Viața lângă cer”, editura Detunata-Zlatna, tipărită la Alba-Iulia 1943: *Săpați aci o groapă, să-l îngropăm în pământ până în brăcinar, că altfel creapă rânza în el. Că’n apă nu numai deadeca-l scăldăm. Numai groapa jilavă suge focu’ din el.* p. 14/4; *Inima lemnului (= copacului) nu-i bună de nimic și numai deadeca îl culci la pământ.* p. 48/2; *Măi oameni, socotesc că nu-i bine să ne sfărmăm deadeca! Cu sfada noastră nu schimbăm rânduiala așa.* p. 60/7; *Cum îi zări, se repezi la ei, dar numai deadeca. Mai mulți birși îl răzbiră.* p. 102/27. Și T. Papahagi a însemnat cuvântul acesta în glosarul său din „Cercetări în Munții Apuseni” (extr. din Grai și Suflet). Buc. 1925, p. 66: *ai viiit de-adeca* (Vidra-de-sus), dar a auzit și *adeca*, fă-

ră de *de-*, în același sat (*adeca te duci*) și în Tomnatec (*adeca grăiești*; cf. și ib. p. 38). Lui *adest eccum* (= „iată este“ scil. „la ce te aștepți“) din *la adecă*, îi corespunde întocmai ca termen opus *deest eccum* (= „iată nu-i“ scil. „la ce te aștepți“) din *deadeca*. Astfel se explica ușor înțelesul lui *deadeca* de „degeaba, în zadar“, iar într’insul găsește și etimologia propusă de noi un sprijin mai mult.

Deadeca nu poate fi pus în legătură nemijlocită cu *deest eccum*. Ar fi trebuit altfel să-l prefacă pe *é* în *ea*, ca în cazul lui *deacă* > *dacă*. S’a format cu *decă*, într’o epocă în care *decă* a devenit conjuncțiune, dar mai păstra rezonanțe semantice din înțelesul original al cuvântului.

Nici *dacă*, sau vreuna din variantele lui, în funcțiune de interjecțiune, nici *deadeca* nu se găsesc în traduceri noastre vechi sau în alte documente de limbă de vârstă mare, pentru că nu pot să apară decât în graiu vioiu, în dialog viu și colorat, lucru pentru care nu prea este loc în acele texte.

Cum a ajuns *deest eccum* conjuncțiune? *Deest eccum!* exprimând un gând de negare, va fi devenit, se vede, conjuncțiune mai întâi în fraze negative. În „*Când vin la el, adesea nu-mi dă nici măcar o bucată de pâine, zgârcitul de el!*“ „*Dacă n’are* (: *deest eccum*, non habet, scil. „panem“!)!, replicii „*Dacă n’are!*“ i se adaugă ușor o întregire ca „*De unde să-ți dea?*“ În „*Dacă n’are, de unde să-ți dea?!*“ (< „*Dacă n’are! De unde să-ți dea?*“) *dacă* nu mai este interjecțiune, ci conjuncțiune și ar putea să fie și cauzal sau temporal sau condițional („de vreme ce n’are, s. când, de câte ori n’are s. la caz că n’are“). De aici nu mai este decât un pas până la întrebuintarea lui *dacă* fără ca alătura de el să se găsească o negațiune (*Dacă și-a pierdut nădejdea, dece și-ar mai încurca norocul?*) și până la toate celelalte funcțiuni pe care le mai poate avea conjuncțiunea aceasta. Cât de un același cuvânt e *dacă* și în funcțiune de interjecțiune și în cea de conjuncțiune și cât de ușor alunecă dela una la alta, arată și împrejurarea că alătura de *Dacă n’are, de unde să-ți dea?!*, cu *dacă* conjuncțiune, e cu puțință și fraza *Dacă n’are de unde să-ți dea!*, cu *dacă* interjecțiune.

Cu funcțiune de interjecțiune s’au înșirat în cursul acestor

expuneri particulele *ca*, *dacă*, *dec* și *de*, iar *de* mai poate fi și conjuncțiune *ca* și *dacă* și cu aceleași rosturi sintactice *ca* și *acesta*. Aceste potriviri apropie de noi gândul *dacă* nu cumva nu există între *de* și *dacă* numai o afinitate funcțională, ci și o afinitate etimologică. Interjecțiunea *de* e mult mai nuanțată și variată în înfățișările ei funcționale. Foarte adesea ar fi cu neputință s'o înlocuești prin *dacă* sau *dec*. Spicuesc vreo două exemple de felul acesta dintre citațiile pe care le-am făcut în Dicționarul Academiei: *Apoi dă! ... vorba ceea: Azi tare, mâne mare, poimâne pe spinare*. ALECSANDRI, T. 100; *Ei mergeau, ... părăndu-li-se ... ziua ceas și ceasul clipă; dă, cum e omul, când merge la drum cu dragostea alătura*. CREANGĂ, F. 276; *Și vin, de! să ceară dar, Pentru bietul păpușar, Că de! rebegit, A cam răgușit*. TEODORESCU, P.P. 131 b; „*Mergi?*“ „*Dă (de), știu eu?!*“ PAMFILE, J. II 389 (141). Se pare că în interjecțiunea *de* se amestecă două cuvinte, unul necunoscut, iar celalalt, pornind dela aceeași bază conceptuală ca și *dacă!*, *dec!*, n'ar mai putea fi, după cât am înțeles până acuma, decât *deest*. Acest *deest* > *de* poate fi influențat și probabil că a influențat conjuncțiunea *de*, înlesnindu-i chiar desvoltarea din prepoziția *de*. Înrăurirea lui se pare că a ajuns, prin conjuncțiunea *de*, chiar până la prepoziția *de*.

Dicționarul Academiei explică expresia *de loc* „de fel, nici decum“ în modul următor: „s'a născut, în legătură cu verbe ale mișcării, pe când *de* arăta depărtarea, ca „din“. *Nu mă urnesc de loc* însemna deci la început „nu mă mișc din loc“, sens pe care-l are și astăzi arom. *nu mi min di loc* (cf. și DR. III, p. 503, n. 3). Explicarea nu mi se pare prea convingătoare. La urma urmelor orice determinare locală formată cu *de* (*de aici*, *de sus*, † *de deal*, *de acasă*, *de nicăiri*; cf. *nu vreau să mișc acum de nicăiri lucrurile mele risipite de refugiu*) e tot atât de apropiată sau de îndepărtată, ca și *de loc* „din loc“, de înțelesul „de fel, nici decum“. Cred că expresia *de loc* se lămurește mai bine, dacă o derivăm din *deest locus*; cf. „*Parcă ai vrut să-l adăpostești chiar în casa ta!*“ — „*De loc! În casa mea de loc. În altă parte!*“ Lipsa *de loc*, la propriu și la figurat (într'un spațiu anu-

mit, în gândul sau în vrerile cuiva), îmi pare să fie ideea de bază a expresiei *de loc*.

În Psaltirea Hurmuzache găsim odată forma *ade*, probabil o greșală de scris pentru *adecă*: *Că ade vânrară sufletul mieu și apăsără pre menre tarii* (BIBLIA 1688: căci iată au vânat sufletul mieu, puseră-se asupra mea cei tari; quia, ecce, ceperunt animam meam: irruerunt in me fortes). CANDREA, PS. 112/1. Totuși, dacă admitem existența unui *de* < *deest* (fără *eccum*), nu este chiar cu neputință că am dat aici de un *adest* neînsoțit de *eccum*. Întâmplarea face ca și într'un basm aromân, cules de P. Papahagi dela mama sa din Avdela, să dăm de un *ade* asemănător: *me-alinai la Dumnidzău și-l' grescu a nunlui: ade, că te-acl'amă s-pătedzi tată-ńu!* PAPAHAĞI, B. A. 102/9. Nici un glosar aromân n'a însemnat acest *ade*, nici un studiu nu-l amintește. Avem și aici de a face doar cu o greșală grafică, cu un *aide*, variantă și aromână a lui *haide*, tipărit rău, fără de *i*? În cazul acesta fraza citată s'ar traduce astfel: „m'am suit la Dumnezeu și-i grăiesc nunului: haide!, că te chiamă să botezi pe tatăl meu“. În stil popular însă ar fi cu puțință aici și un *ade* „iată“. Te mai paște gândul că poate că aici a fost pronunțat cuvântul *adecă*, iar P. Papahagi l-a ortografiat *ade*, *că*, pentru că a interpretat așa cuvântul ne mai auzit de el, și nici de alții, în dialectul lui părintesc. De, totul e ipoteză foarte indoielnică aci.

Deest este o expresie de negație. Prezența lui se mai simte în interjecția *dec!* „fugi de acolo!“, „ce-ți dă prin gând?!“, „nici vorbă!“!, „nu așa!“, „nu se poate“. Se pare că putem descoperi răsunetul îndepărtat al acestui *deest* din *deest eccum* ≥ *dacă* și în acel *că* pleonastic de dinaintea predicatului, înțelegând astfel de ce după *nici* nu se mai pune negațiunea *nu*, în locul acesteia urmând *că*: *nici că voiu să te'nspăimânt* = *nici nu voiu să te'nspăimânt* (v. mai sus, p. 26). *Că* desprinzându-se din *decă*, ar fi păstrat deci ceva din sensul negativ al lui *deest eccum*, încât îndeplina și rolul lui *nu* în asemenea cazuri.

Oarecare corelație între *dacă* și *adecă* nu poate să nu fi existat la început. De aceea forma *adiacă* pentru *adecă* dintr'un act din 1683 (*adiacă eu Miron sân Lazor Cotujchi ot Cerneuț*

scriu și mărtorosescu...) ar putea prin urmare să nu fie numai o scriere stângace (v. DA s. v. a d e c ă, p. 37; cf. și articolul meu despre acest cuvânt, op. cit., p. 681), ci să fi apărut sub influența lui *deacă*.

Firește că în citația următoare *dacă să* nu este un compus de felul lui *de să* (v. DA. s. v. d a c ă¹, p. 24 b), *să* neținând de *dacă*, ci fiind particulă a conjunctivului (*să fie*): *Milostive Ziditoriule! dacă să fie vieța mea așa de nimica, ticăloasă și defăimată, să roz numai oase și putrejuni, fie-ți milă și mai cioantă din vremea vieții 20 de ani* (dintr'un calendar din 1847). GCR. II 358/4.

AL. PROCOPOVICI